॥ ઓ૩મ્ ॥

શ્રીમાન્ બ્રહ્મચારી નિત્યાનંદજીમહારાજે મુંબાઇમાં આપેલાં ચાર વ્યાખ્યાનો.

વિષય.

(૧) જીવાત્મા. (૨) મનુષ્યજન્મનીસફલતા (૩) માનવજ્ઞાનસ્રોત. (૪) ઇશ્વરોપાસના.

સંગ્રહકર્ત્તા,

ગિરિજાશંકર નિર્ભયરામ.

મંત્રી. મું. પ્ર. આ. પ્ર. સભા.

ગીરગાંવ કાકડવાડી–મુંબાઈ.

પ્રકાશક,

જમનાદાસ નારણદાસ ચહાવાળા.

પુસ્તકાધ્યક્ષ મું. પ્ર. આ. પ્ર. સભા.

ગીરગાંવ કાકડવાડી–મુંબાઇ.

સંવત ૧૯૭૧. પ્રત ૧૦૦૦ સને ૧૯૧૫.

ધી ગુજરાત પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમા શા. સોમાલાલ મંગળદાસે છાપ્યું

ઠેકાણું પાંચકુવા—અમદાવાદ.

કીમત રૂ ૦-૨-૦

॥ ઓ૩મ્ ॥

શ્રીમાન્ બ્રહ્મચારી નિત્યાનંદજીમહારાજે મુંબાઇમાં આપેલાં ચાર વ્યાખ્યાનો.

વિષય.

(૧) જીવાત્મા. (૨) મનુષ્યજન્મનીસફલતા (૩) માનવ-જ્ઞાનસ્રોત (૪) ઇશ્વિરોપાસના.

સંગ્રહકર્ત્તા,

ગિરિજાશંકર નિર્ભયરામ.

મંત્રી. મું. પ્ર. આ. પ્ર. સભા.

ગીરગાવ કાકડવાડી-મુંબાઈ.

પ્રકાશક,

જમનાદાસ નારણદાસ ચહાવાળા.

પુસ્તકાધ્યક્ષ મુ. પ્ર. આ. પ્ર. સભા.

ગીરગાવ કાકડવાડી-મુંબાઇ.

સંવત ૧૯૭૧. પ્રત ૧૦૦૦ સને ૧૯૧૫.

ધી ગુજરાત પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમા રા. સોમાલાલ મગળદાસે છાપ્યુ.
ઠેકાણુ પાચકુવા—અમદાવાદ.

કીમત રૂ ૦-૨-૦

પ્રસ્તાવના

તથા

ધર્મજીજ્ઞાસુઓને નિવેદન.

સુજ્ઞ ભારત બન્ધુઓ ! આપણુ સર્વને ઇતિહાસ તથા સસારના વિદ્વાનોના અભિપ્રાયોથી એ વાત વિદિત થઇ છે કે અખિલ સંસારમા એક સમયે આપણો આર્યાવર્ત દેશ ઉન્નતિના શિખરપર હતો. તે સમયમા સસાર તથા તેના ઉત્પાદક અને ભોક્તાના સ્વરૂપને યથાર્થ રીતે જાણનાર ઋષિઓ–મુનિઓ–યોગીઓ અને વિદ્વાનો આ પુણ્ય ભુમિપર નિવાસ કરતા હતા. તે સમયના આપણા પૂર્વજો સર્વ વિદ્યામા નિપુણ હોવાને લીધે, દેશદેશાન્તરના લોકો તેમની પાસેથી વિદ્યા સપાદન કરવા માટે આ દેશમા આવતા હતા. તે સમયના ભારતવર્ષના વિદ્વાનોનો **“उदारचरितानान्तु वसुधैवकुटुम्बकम्”** અર્થાત્ “ સસાર આપણુ કુટુબ છે ’ એવો સિદ્ધાન્ત હોવાથી અન્ય દેશનિવાસીઓને પણ કુટુબવત્ ગણી ઉદારવૃત્તિથી તેઓ વિદ્યાદાન આપતા હતા અને વિદ્યાસપાદન કરનારાઓ આ દેશને અત કરણથી આશિષ્ આપી જતા હતા. ભારતના સતાનોએ સાત વર્ષથી પચ્ચીશ વર્ષ સુધી યથાવત્ બ્રહ્મચર્ય પાલન કરી જુદી જુદી વિદ્યાઓ સપાદન કરવીજ જોઇએ એવા ધાર્મિક બધારણ ઉપર આર્યપ્રજા અમલ કરતી હતી ત્યાસુધી તે સર્વ પ્રકારે સુખ સપત્તિયુક્ત હતી, પરતુ સમય અને કર્મના પરિવર્તન સાથે ભારતવર્ષની જાહોજલાલીમા પણ પરિવર્તન થવા લાગ્યુ અને આજ આર્યાવર્ત, વિદ્યાથી–ધનથી અને મેધાથી બહુધા હીન છે એમ પ્રતીત થાય છે. સમય એવો આવ્યો

કે ધર્મને નામે અનેક પ્રકારના મતપંથો થયા, તેને લીધે આપસમાં વૈમનસ્ય ઉત્પન્ન થયા અને વિદ્વાનો તથા ધર્મનાં સત્ય તત્ત્વજ્ઞાનનો હ્રાસ થયો. ઇશ્વર-જીવ અને સંસારના વિષયોમા મનઘડન્ત કલ્પનાઓ થવા લાગી. પ્રાચીન સમયમા કેવળ વેદધર્મજ પ્રચલીત હતો અને તેના પ્રભાવે એકેશ્વરવાદ ઐક્યતા અને પ્રેમનો સર્વ પ્રજા આનંદ ભોગવતી હતી, પરંતુ આજતો ઇશ્વિર છે વા નહિ, જીવ હશે કે નહિ, આ સર્વ માયા છે, આ મારો દુશ્મન છે અને આ મારો મિત્ર છે, એવા એવા વિચારો ઉદ્ભવવા લાગ્યા અને વેદધર્મના સત્ય સિદ્ધાન્તોનું વિસ્મરણ થયુ. વેદ શુ છે, ઋષિમુનિઓનાં દર્શન અને ઉપનિષદ ગ્રંથોમા શુ વિદ્યા ભરી છે તેના જ્ઞાનથી વંચિત રહી નવલકથા જેવા કપોલકલ્પિત ગ્રંથોના અભ્યાસે, ઋષિમુનિઓમાં આધુનિક સમયના વિકસિત જ્ઞાનનો અભાવ તથા વેદમા સૃષ્ટિક્રમ વીરૂદ્ધની વાતો સિદ્ધ થવા લાગી. આવા દુ ખદાયક સમયે એક અદ્વિતીય **મહર્ષિ દયાનંદ સરસ્વતી** ઉત્પન્ન થયા જેમણે પ્રાચીન ગ્રંથોનો અખંડ બ્રહ્મચર્યવ્રતપર્વક અભ્યાસ કરી, વેદ અને ઋષિમુનિઓના ગ્રંથોનુ સત્ય સ્વરૂપ આર્યપ્રજા અને અન્યદેશસ્થ મનુષ્યોને સમજાવ્યુ. તે જ્ઞાનપ્રભાવે લાખો આર્યબંધુઓમા વેદધર્મપ્રતિ પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઇ અને તેઓ તે પવિત્રધર્મના અનુયાયી બની આજ, આદર્શ કાર્યો પ્રજા સન્મુખ રજુ કરી, ભારતવર્ષના પ્રાચીન આદર્શ તરફ આર્યસંતાનોને લઇ જઇ રહ્યા છે. શ્રીમાન્ પરમપદારૂઢ સ્વામીશ્રી દયાનંદ સરસ્વતીએ વેદધર્મ માટે પ્રદર્શિત કરેલા વિચારોનું એકાગ્ર ચિત્તથી મનન કરનાર શ્રીમાન્ **સ્વામીશ્રી નિત્યાનંદજી** મહારાજે મુંબાઇમા કેટલાક વર્ષો પુર્વ પધારી, જીવાત્માદિ વિષયોપર જે વિદ્વતા-

યુક્ત અને અસરકારક વ્યાખ્યાનો આપ્યા હતા, જેનો મરાઠીમાં મ. કાશીનાથ રઘુનાથ મિત્રએ સગ્રહ કર્યો હતો અને મ. માણેકલાલ વિ. અમૃતલાલ દવેએ જેનુ ભાષાન્તર કર્યું હતું તેનો સગ્રહ કરી કેટલાક સુધારાવધારા સાથે આ ગ્રથ આપ ધર્મજીજ્ઞાસુઓની સેવામા મુ. પ્ર. આ. પ્ર. સભા તરફથી રજુ કરવામા આવે છે અને આશા રાખવામા આવે છે કે આપ પોતે તેનો લાભ લઇ સર્વત્ર પ્રચાર કરશો.

અમે અત્ર નિવેદન કરવાની રજા લઇએ છીયે કે વેદધર્મનો પુસ્તકોદ્વારા-પત્રોદ્વારા તથા ઉપદેશકોદ્વારા પ્રચાર કરવા માટે શ્રી. મુ. પ્ર. આ. પ્ર. સભાએ **વેદપ્રચારફંડ** ઉભુ કર્યુ છે જેમાથી કટલાક પુસ્તકો છપાય છે, સાપ્તાહિકપત્ર ચલાવવામા આવે છે તથા ઉપદેશકોને રેકવામા આવે છે તેને સ્મરણમા રાખી વખતોવખત તેમા સહાયતા પ્રદાન કરતા રહેશો અને ધર્મજીજ્ઞાસુઓની તૃપ્તિનુ પુણ્ય પ્રાપ્ત કરશો એવી અભિલાષા છે

લી. આર્ય સેવક,

ગિરિજાશંકર નિર્ભયરામ.

મત્રી. મુ. પ્ર. આ. પ્ર. સભા.

ગીરગાવ કાકડવાડી, આર્યસમાજ
બીલ્ડીગ-**મુંબઇ** **ન. ૪.**

॥ ॐ ॥

શ્રીમાન્ બ્રહ્મચારી નિત્યાનન્દજી મહારાજનું

પ્રથમ વ્યાખ્યાન.

" જીવાત્મા. "

શ્રીમાન્ બ્રહ્મચારી નિત્યાનંદજી મહારાજનુ તા. ૮ મી જુલાઇ સન ૧૮૯૪ ને દિવસે સાંજના ચાર વાગે, ફ્રામજી કાવસજી ઇન્સ્ટીટ્યુટમા રા. રા. શેઠ લક્ષ્મીદાસ ખીમજી જે. પી. ના અધ્યક્ષપણા નીચે 'જીવાત્મા' એ વિષય ઉપર ભાષણ થયુ હતું. સંસ્કૃત ભાષામાં ઇશ્વર સ્તુતિ તેમજ ભાષણનો ટુંકસાર કહ્યા પછી હર્ષનાદ સાથે બ્રહ્મચારીજીએ હિંદી ભાષામા પોતાનું વ્યાખ્યાન શરૂ કર્યુ. તે નીચે પ્રમાણે -

સજ્જન ગૃહસ્થો ' આજનો મારો વિષય ' જીવાત્મા ' છે. એ વિષય ઘણો ગહન અને સૂક્ષ્મ છે યોગી પુરૂષોને પણ અગમ્ય છે

તથાપિ એ વિષય સંબંધી જ્ઞાની પુરૂષોનુ શુ યથાર્થ કહેવું છે તેનુ સક્ષિપ્ત રીતિથી આજે વિવેચન કરવાની મારી ઇચ્છા છે.

'શરીર એજ આત્મા છે. શરીર અને આત્મા ભિન્ન નથી' એવું કેટલાકોનું કહેવુ છે. ઇંદ્રિયયાત્મવાદીઓનુ કહેવુ એવુ છે કે 'શરીર કરતા ઇંદ્રિય ઉત્તમ છે અને તેથીજ ઇંદ્રિયો એજ આત્મા છે. ઇંદ્રિયોથી આત્મા ભિન્ન નથી' મન આત્મવાદીઓનુ કહેવું એવુ છે કે 'આમ્રફલનો સ્વાદ જીવ્હાને માલમ પડે છે, તેની સુગંધી નાસિકાને, રગ નેત્રોને, કોમલતા ત્વગ્ ઇંદ્રિઓને પરતુ તે ફલ મિષ્ટ, સુગંધિત, પીળું, કોમલ ઇત્યાદિ ગુણયુક્ત છે એ, એકે સમયે જાણનાર ઇંદ્રિયોથી કોઇ જુદુ છે. અને તે જાણનાર મન છે' એ યુક્તિથી મનઆત્મવાદી, ઇંદ્રિઓને આત્મા માનતા નથી પણ મનને આત્મા માને છે. અન્ય જનોનુ વળી કહેવુ એવુ છે કે, 'મન એ આત્મા નથી, કારણ સંકલ્પ વિકલ્પ કરવાનુ કામ મનનું છે. પરતુ જેનાથી નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે તે બુદ્ધિ છે તેથીજ મન એ આત્મા નથી પરતુ બુદ્ધિ એજ આત્મા છે, એમ તેઓ માને છે. વળી કેટલાએક એમ કહે છે કે 'પ્રાણ એજ આત્મા છે. એના અસ્તિત્વપણાને લીધે પ્રાણી જીવે છે. અને તે જો નહી હોય તો પ્રાણી જીવે નહિ માટેજ 'પ્રાણ એજ આત્મા છે.' પરંતુ એ કહેવુ પણ કેટલાએકના મતે યોગ્ય નથી. કારણ નિદ્રામા પ્રાણ હોય છે, પણ તેને જ્ઞાનશક્તિ હોતી નથી. પ્રાણ એ એક પ્રકારનો જડવાયુ હોવાને લીધે આત્મા થઇ શકે નહી કેટલાએકો શૂન્યને આત્મા માને છે. કટલાએક કહે છે ક 'શૂન્યને જો આત્મા માનો તો અમારૂ

કહેવુ એવુ છે કે જે શૂન્યને જાણે છે તેજ આત્મા છે. કારણ, શૂન્યને પેહેલાથી જાણી શકાતુ નથી.' એ પ્રમાણે આ વિષયમા બહુ મત-મતાન્તર છે. વૈદિકલોક આત્માનું લક્ષણ એવુ કહે છે કે 'इच्छाद्वेष सुखदुःखज्ञानान्यात्मनो लिंगमिति' એટલે જે સુખની ઇચ્છા કરે છે એટલુજ નહી પણ તત્પ્રાપ્ત્યર્થ પ્રયત્ન કરે છે. તે પ્રમાણેજ દુ:ખની ઇચ્છા ન કરતા દ્વેષ કરે છે વળી જેનાથી સર્વ પદાર્થનુ જ્ઞાન થાય છે તેજ આત્મા છે એ મત વાસ્તવિક રીતે કેટલે અશે ખરો છે તે આપણે જોઇએ.

આપણા મહોટા મહોટા ઋષિવર્યોએ આ વિષય ઉપર અતિ સૂક્ષ્મ વિચાર કર્યો છે. તે મહાત્માઓ હાલના પુરૂષો જેવા ન હોતા. તે ત્રણે પુરૂષાર્થ ઉત્તમ પ્રકારે જાણતા હતા આ ક્ષણિક સસારમા અહર્નિશ નિમગ્ન ન રહેતા, અરણ્યમા રહીને આત્મા અને ઇશ્વર એ વિષયપર, સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી વિચાર કરતા હતા. તેઓએ એ વિષય ઉપર અત્યત શ્રમ લઇને મહાન્ શોધ ચલાવી છે. અત. તેઓનુ કહેવુ શુ છે તે આપણે લક્ષપૂર્વક જોવુ જોઇએ

નાસ્તિક લોક પ્રકૃતિવાદી છે તેઓને ચૈતન્યનું જ્ઞાન નથી 'પ્રકૃતિનુ ચૈતન્ય, એક વિકાર છે' એમ તેઓ માને છે. 'ચૈતન્ય સ્વતત્ર નથી' એવુ તેઓનુ મત છે. હવે શરીરથી જીવ ભિન્ન છે એ આપણે સિદ્ધ કરવાનુ છે

યાવત્ શરીરમા ચૈતન્ય શક્તિ છે તાવત્ જ્ઞાનશક્તિ છે. તેનો શરીરથી વિયોગ થતાજ શરીર મૃતપ્રાય થઇ જાય છે. જ્ઞાનશક્તિ

શરીરનો એક અંશ, કિંવા વિકાર હોય તો યાવત્પર્યન્ત શરીર હોય ત્યા સુધી જ્ઞાનશક્તિ હોવીજ જોઇએ પણ તે હોતી નથી. જેમ દીપ હોય છે ત્યાંસુધી પ્રકાશ પણ હોય છે. દીપથી પ્રકાશ વેગળો થઇ શકતો નથી. આ ઉપરથી, શરીરથી જ્ઞાનશક્તિ ભિન્ન છે એ સ્પષ્ટ દેખાઇ આવે છે. હવે શરીર અને આત્મા એકજ છે, એમ કેમ કહી શકાય ? જેના સબધથી જ્ઞાનોદ્ભવ થાય છે તેનેજ જીવાત્મા કહે છે. હાથ, પગ, નેત્ર, નાસિકા, કર્ણ વિગેરે અવયવોમા જ્ઞાનશક્તિ નો અભાવ છે તે પ્રમાણેજ શરીર ખુદ જીવાત્મા નથી. શરીરના મરવા સાથેજ જ્ઞાનશક્તિનો નાશ થાય છે. એ ઉપરથી સ્પષ્ટ છે કે, શરીર અને જ્ઞાનશક્તિ એ બે ભિન્ન છે. હવે આત્મા એ શરીરનો ભાગ છે કે તેનાથી તે પૃથક્ છે તે આપણે વિચારીએ.

યદિ જીવ પચતત્વનો બનેલો હોય, એમ માનીએ, તો પચ-તત્વમા જ્ઞાનશક્તિ છે કે નહીં, તે પ્રથમ જોવુ જોઇએ. પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ, અને આકાશ, એ પાંચે પ્રત્યેક પચતત્વોમા જ્યારે ચૈતન્ય શક્તિ નથી, એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુથી સિદ્ધ થએલી વાત છે, ત્યારે આ પાંચ તત્વોમા જ્ઞાનશક્તિ છે, એમ કહેવુ કેવળ યુક્તિશૂન્ય છે. વળી એવો પણ એકમત અસ્તિમા છે, કે જેમ આકસીજન અને હૈડ્રોજન એ બે વાયુના મિશ્રણુથી જલ ઉત્પન્ન થાય છે, તેજ પ્રમાણે એ પચ તત્વોના મિશ્રણથી, જીવશક્તિનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. આ સિદ્ધાત કે ટલે અંશે ખરો છે તે આપણે તપાસીએ. જીવ એ શક્તિ પ્રારભથીજ પચતત્વમા અશાત છે કે મિશ્રણાન્તર તે ઉત્પન્ન થાય છે ? જો પ્રારભથીજ તેમા અશાત તે શક્તિ હોય તોજ મિશ્રણાન્તર ઉત્પન્ન થાય, નહીં કે પ્રારભમા ન હોય ને મિશ્રણ થયા પછી ઉત્પન્ન થઇ જાય.

એ સ્વત સિદ્ધ છે ચૈતન્ય પૃથ્વીમા છે, અથવા તો સર્વ પાચે તત્વોનુ મેલન થયા પછી ઉત્પન્ન થાય છે, આ બેમાથી એક પણ વાત માનવીજ જોઇએ જીવાત્મા જો પચતત્વોનુ એક રૂપાન્તર માનીએ તો પાચે તત્વમા તે પ્રથમથીજ અશત હોવુ જોઇએ. હવે જીવ એ શરીરનો એક અશ છે, કે જીવ અને શરીર પૃથક્ પૃથક્ છે એ વિષે વિચાર કરીએ. જે પ્રમાણે સૂર્યનો પ્રકાશ સૂર્યને છોડી શકતો નથી, અને ગુણી મનુષ્યનો ગુણ તેને છોડતો નથી, તેમજ જો જીવ શરીરનો એક ગુણ માન્યો હોય, તો તેને છોડી શકતો નથી. એટલે કે શરીર મૃત થયા પછી તેને શરીરથી ભિન્ન થવુ ન જોઇએ પરતુ શરીર મૃત થતાંજ જીવાત્મા તેનો વિયોગ કરી જાય છે. એ ઉપરથી શરીરનો તે એક અશ છે એમ કહી શકાય નહીં.

સાપ્રતકાળમાં અમારૂ જે કર્તવ્યકર્મ છે તે તરફ લક્ષ નહી દેતા મોઢેથી અજ્ઞાનીની માફક બકવુ એજ અમે લઇ બેઠા છઇએ તેથીજ વિચારશકિતનો ઘણે અશે લોપ થતો ગયો છે એ કેટલુ શોકજનક છે ! અજ્ઞાનતાને લીધે આપણે જાણી શકતા નથી તેમજ સમજી શકતા નથી કે આપણી સ્થિતિ પૂર્વે કેવી હતી અને હાલ કેવી છે ? સસ્કૃતમા જેને યોગ કહે છે, અને જે જ્ઞાન અમારા ઋષિમુનીઓની માફક ભાગ્યેજ ઇતર લોક જાણતા હતા, તે હવે યૂરોપ અમેરિકા વિગેરે દેશોમા 'મેસ્મેરીઝમ' ના નામથી લોકની જાણમા આવવા લાગ્યુ છે મહાભારતના શાતિપર્વમા એક એવી કથા છે, કે 'જનક રાજાની કચેરીમા એક સુલભા નામની બાલા યોગવિદ્યા પારગત થઇને આવી હતી.' તાત્પર્ય માત્ર એટલુજ કે, આર્યાવર્તમા નાની

નાની બાલાઓને પણ યોગવિદ્યાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન હતું. યોગ વિદ્યાના પ્રભાવથી, અથવા હાલના વિદ્વાન વર્ગના કહેવા પ્રમાણે 'મેસ્મેરીઝમ' થી શરીરની આંતરીય રચના જાણી શકાય છે, અને તેથી અનેક રોગ સારા થાય છે. ઇંદ્રિયોના યોગે કરીને જે કાર્ય થઇ શકતું નથી તેજ કાર્ય જેનાથી થઇ શકે, તે એક સ્વતંત્ર શક્તિ હોવી જોઇએ અને તેજ શક્તિ તે આત્મા.

જેને અમે આત્મા માનીએ છીયે, તેને હાલના ડાકટર લોક 'બ્રેન' માને છે, અને વળી વિશેષ એવું પણ તે લોકો માને છે કે, એ બ્રેન અન્ય ઇંદ્રિયવત શરીરનો એક અંશજ છે. ત્યારે આધુનિક ડાકટરોના કહેવા પ્રમાણે, જો મનુષ્ય સ્થુલ શરીરનો હોય તો તેનો આત્મા પણ વિશાલ હોવો જોઇએ, પણ શરીરની વિશાલતા પ્રમાણે આત્મા વિ-શાલ હોતો નથી

કેટલાએક પુરૂષોનું એવું કહેવું છે કે ' મેસ્મેરીઝમ ' ના યોગથી વિવિધ વર્તમાન સમજાય છે, અને તેજ પ્રમાણે પૂર્ણ યોગાભ્યાસના સાધનથી પુનર્જન્માદિ સ્થિતિ જાણવામા આવે છે, એ વાત અશક્ય છે.' આજ આપણા દેશમા સો બસો વર્ષ અગાઉ, લોકોને આપણે કહ્યું હોય કે યરોપ દેશમા બેલ, ઘોડા વગર એક જાતની ગાડી માત્ર અગ્નિ અને પાણીના સાધનથીજ ચાલે છે, તો તે લોક આપણને મૂર્ખ-ગણી કહાડત રેલ્વે નિકળતા પહેલા વિમાનની વાત કોઇ ખરી મા-નત નહી. તેજ પ્રમાણે પુનર્જન્મની અને આત્માના અસ્તિત્વપણાની વાત છે. અમારી ગાઢ અજ્ઞાનતાને લીધે અમે એ વાતને જરા-પણ ખરી ન માનતા, એવા મોટા વિદ્વાન થઇ પડયા છીયે કે, જે ગ્ર-

થોમા એવા મહાન વિષયો લખ્યા છે, તે ગ્રંથો માત્ર મનોરંજક અરેબિયન નાઇટસની વાતો છે, એમ સ્પષ્ટ માનીએ છીએ. પણ પૂર્વની સ્થિતિ, હાલ આપણે જેવી માનીએ છિએ તેવી હોતી. જે પ્રમાણે સૂર્યના કિરણો જગ્યા મળે છે તે તે ઠેકાણે પ્રસરે છે, તેજ પ્રમાણે યોગીઓની શક્તિ યોગના પ્રભાવ પ્રમાણે વૃદ્ધિગત થાય છે. આત્મા ચર્મચક્ષુથી જોવામા આવતો નથી, તે માત્ર જ્ઞાનચક્ષુથીજ જોઇ શકાય છે. શરીર અને આત્મા એ બે ભિન્ન છે. જેમ તમ લોહમા રહેલો અગ્નિ તેનાથી જુદો છતા જેમ તે જોવામા આવતો નથી, પણ વસ્તુત તે લોહથી જુદોજ છે, તેમજ શરીર અને આત્મા પણ જુદા જુદાજ છે

હવે આપણે ઇંદ્રિયોની માફક આત્મા એક ભિન્ન વસ્તુ છે કે કેમ તે જોઇએ. પ્રત્યેક અવયવોમા આત્મા હોતો નથી. સર્વ અવયવ મળીને આત્મા થાય છે. ફળ લાલ, સુગંધીમય અને કોમલ છે, તે જોવાનુ અને તપાસવાનુ કામ જુદા જુદા અવયવોનુ છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ માલમ પડે છે, કે ઇંદ્રિયો કંઇ આત્મા નથી. તેજ પ્રમાણે મનની વાત છે. જે પ્રમાણે આખની શક્તિ જોવાની છે, તેજ પ્રમાણે મનની શક્તિ જાણવાની છે. મન એ કંઇ સાક્ષાત્ જીવ નથી. તાત્પર્ય માત્ર એટલુજ કે જીવ એ ઇંદ્રિયોથી સર્વથા ભિન્ન છે

ત્રણ પદાર્થની અંદર આખી સૃષ્ટિનો સમાવેશ થએલો છે, એમ ઋગ્વેદમા જણાવેલુ છે. ' द्वा सुपर्णा सयुजा सखाया समान वृक्षं परिषस्व जाते इत्यादि ' તે ત્રણ પદાર્થ પ્રકૃતિ, જીવાત્મા અને પરમાત્મા છે. જીવ એ શરીરથી ભિન્ન છે. શરીરનો નાશ થાય છે, પણ જીવનો નાશ થતો નથી. તે અનાદ્યનન્ત છે ' नन छिंदति शस्त्राणि नन दहति पावक '

એટલે અગ્નિ યા પાણી યા શસ્ત્ર તેનો નાશ કરી શકતા નથી. આથીજ સિદ્ધ થાય છે કે જીવ એ સ્વતંત્ર છે. કીડીથી તે હાથી સુધી સર્વને જીવ છે. 'अहमस्मि' I am' 'હુ છુ' એમ પ્રત્યેક માણસ કહે છે. પોતપોતાના જીવના રક્ષણ માટે દરેક પ્રાણી પ્રયત્ન કરે છે, એજ બતાવી આપે છે કે જીવનુ અસ્તિત્વ સર્વ માન્ય છે.

'Evolution Theory' અને 'સાખ્ય શાસ્ત્ર' મા સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ સબધી વર્ણન કરેલુ છે. આ વિષયમાં ચાર્લ્સ ડાર્વિન, હર્બર્ટ સ્પેન્સર, ઘણા ઉંડા ઉતરેલા જણાય છે. સર્વ પદાર્થનો સૂક્ષ્મ વિચાર કર્યા પછી સાખ્ય શાસ્ત્રમા આત્માનો વિષય અતિ ઉત્તમ રીતિએ સમજાવેલો છે જેમ અન્નમાથી દુધ, દુધથી દહી, દહીંથી માખણ, માખણથી ઘી અને ઘીથી બાષ્પ વિગેરે અનેક રૂપાતર થાય છે તેમજ શરીરની સ્થિતિ પણ છે. અન્નથી વીર્ય, વીર્યથી ગર્ભ, ગર્ભથી ઉત્પત્તિ, પછી બાલ્યાવસ્થા, શિશ્વવસ્થા, કિશોરાવસ્થા, સ્થવિરાવસ્થા, વૃદ્ધાવસ્થા, અને અન્તે મૃત્યુ, એવા શરીરના અનેક રૂપાતર થાય છે. શરીરના સઘળા અવયવોમા આત્મા રહેલો છે. એના અનસ્તિત્વનો અભાવ છે આપણે સર્વ પદાર્થ જાણીએ છીએ, અને જાણવું એ એક ચૈતન્યશક્તિ નો ગુણ છે. અને તે ચૈતન્ય શક્તિ આત્મા વગર હોતી નથી. સૂર્ય હોય તોજ પ્રકાશ હોય છે. રાત્રીએ સૂર્યાભાવે પ્રકાશનો પણ અભાવ છે. પ્રકાશ દેખાય છે ત્યારે સૂર્ય હોવો જોઇએ એમ માનવુ જોઇએ. તેજ પ્રમાણે અમે જાણીએ છીએ એટલે કે અમારામા ચૈતન્યશક્તિ છે. એ ઉપરથી આત્મા છે એમ સ્પષ્ટ માલમ પડે છે. ચૈતન્યશક્તિ છે તેથીજ શરીર સબધી સર્વ

વ્યાપાર બને છે. તે જો ન હોય તો તાબડતોબ સઘળુ કથળી જાય. હાલના ડાક્ટરોને, જ્યારે 'જીવ છે કે નહી' એ શકભરેલી વાત છે, ત્યારે અમારા પ્રાચીન વિદ્વાન વૈદ્યો એ વિષયમા સારૂ જ્ઞાન ધરાવતા હતા. ચરક, શુશ્રુત ગ્રંથોમા અષ્ટધાતુ વર્ણવેલી છે, તેમાં જીવ એ પણ એક છે. હાલની વિદ્વાન મંડળીની બુદ્ધિ, સાકાર પદાર્થ જાણી શકે, પણ નિરાકાર પદાર્થ જાણતા તે કુંઠિત થઇ જાય છે. જે પદાર્થનું જ્ઞાન ઇંદ્રિયોથી થવાનુ નથી તેને માટે ઇંદ્રિયોનોજ ઉપયોગ કરીએ તો તે આપણી કેવી મોટી ભુલ છે! આપણા પેટમા દુખતું હોય તો તે આપણે આંખે જોઇ શકતા નથી, યા કાને સાભળી શકતા નથી. તે જાણવાને બુદ્ધિનીજ જરૂર છે. તે પ્રમાણે અતીંદ્રિય વાત જ્ઞાનથીજ સમજી લેવી જોઇએ

વૈશેષિક શાસ્ત્રમાં કહેલુ છે કે 'आत्मान्यात्मा मनसो संयोग विशेयाद्दात्म प्रत्यक्ष' એટલે મન અને આત્મા એ બેનો વિશેષ સબધ થવાથી આત્માનુ જ્ઞાન યથાર્થ થાય છે. તેનો વિશેષ સબધ નહીં થયો હોય તો તે જ્ઞાન થતુ નથી. આત્મા અને મનનો સબધ હમેશનો છે. પરતુ તે સંબધથી આત્મબોધ થતો નથી એમ કણાદ ઋષિનુ પણ કહેવુ છે. હાલના જેન્ટલમેનની માફક ઇરાનીઓના હૉટેલમા જઇને આઇસ, સોડા, શરબત, વિગેરે વસ્તુઓનો ઉપભોગ લઇને વ્યર્થ ગપ્પા મારનાર આગલા પુરૂષો નહોતા, પણ ઉદરપોષણ નિમિત્ત ધાન્યનો એકેક કણ વીણીને, નિર્જન વનમધ્યે રહીને, જન સમૂહને અતિ ઉપયોગી એવા પરમાત્માના વિષયના વિચારમા અહર્નિશ કાલ ક્રમણ કરતા હતા પોતાનુ સર્વ આયુષ્ય આવા સૂક્ષ્મ વિચારમા

આપણા લાભ માટે ગાળ્યુ છે, તેથી એવા મહાત્માઓના વિચાર ઘણાજ કિમતી અને મહત્વના હોવા જોઇએ. હર્બર્ટ સ્પેન્સર જેવા ગ્રથકારોના એક બે ગ્રંથો વાચી હાલના તરૂણ વિદ્વાનો આપણા પ્રાચીન ઋષિઓને નિંદે છે, એ કેટલુ શોકજનક છે ! આપણા ઋષિઓએ જે જે માર્ગ અને જે જે શિક્ષા બતાવી છે તેને અવલબી ન રહેતા જ્યારે અમે જીવાત્મા છે કે નહી એવી શકાઓ, તેઓના બતાવેલા માર્ગ જોયા શિવાય કાઢીએ, તો હે ભાઇઓ ! એમા દોષ આપણો કે આપણા પ્રાચીન ગુરૂજનોનો ? મારા હાથમા આ એક લાકડી છે, તે એક અધ પુરૂષને બતાવી હોય અને તે વિષે તેને ઘણુએ કહ્યુ હોય તથાપિ તેની કલ્પનામા એ ન ઠસતી હોય તો તે ઉપરથી શુ આપણે એમ માનવુ કે તે વસ્તુત લાકડી નથી. અધને દ્રષ્ટિ નથી, તેમા આપણો શો ઇલાજ ? તે પ્રમાણે આપણને આત્મા વિષે જ્ઞાન થતુ નથી, તેથી એમ નહી કહી શકાય કે આત્માસ્તિત્વ નથી ન સમજવુ એ દોષ આપણોજ. આપણે આત્મવિષયક વિષયનો યથાયોગ્ય વિચાર કરતા નથી પણ એકદમ યથારૂચિ નિશ્ચય કરી બેસીએ છીએ, એ કઇ ઉત્કૃષ્ટ માર્ગ નથી. હાલના ડાકટરોનો એવો મત છે કે " ચૈતન્યશક્તિ બ્રેનમા (મગજમા) રહે છે. ક્રિયાજનક અને જ્ઞાન જનક એવા બે તતુ બ્રેનમાથી નિકળી શરીરના સર્વ ભાગમા પસરેલા હોય છે, અને તેથીજ સઘળો વ્યવહાર ચાલે છે ' એ ભાઇઓને અમારે એ વિષયમા એટલુ પુછવાનુ છે, કે જ્યારે સર્વ શરીરમા જ્ઞાનતતુ પસરેલા છે ત્યારે એવી કલ્પના કરો કે આપણા હાથમા મહાવ્યથા કારક એક ગોડ થયુ છે, એની વેદના જાગૃત અવસ્થામા થાય છે,

પરંતુ જ્યારે આપણે ગાઢ નિદ્રાવશ થયા હોઇએ છીએ ત્યારે એ દુઃખનુ સ્મરણ રહેતુ નથી. એનુ શુ કારણ? ત્યારે પણ જ્ઞાનતતુ ત્યા હોય છે, અને નિદ્રામા દુખનુ ભાન થતુ નથી. એ ઉપરથી આપણુ સવને સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કે જ્ઞાનતતુ અને જીવાત્મા એ ભિન્ન ભિન્ન વસ્તુ છે. મગજમા જ્ઞાનશક્તિ છે એ ડાકટરોનુ કહેલુ ભૂલભરેલું છે. એ લોકોના કહેવા પ્રમાણે શરીરમાના પ્રત્યેક પરમાણુ ૪૦ દિવસે પોતાનુ સ્થાન છોડી બીજી જગ્યાએ જાય છે એ તેની ક્રિયા એક સરખી અવ્યાહત છે. હાથના પોચાના પરમાણુ કટલાક વર્ષે પગના તળીયામા યા તો શરીરના કોઇપણ બીજા ભાગમા જોવામા આવે છે એ પ્રમાણે સાત વર્ષે તે સર્વ પરમાણુ બિલકુલ નિકળી જઇ તેની જગ્યાએ બીજા નતન ઉત્પન્ન થાય છે. યદિ એક પુરૂષ એક વર્ષ અથવા ષણ્માસ પર્યંત દરરોજ પાચ શેર પેંડા ખાય તો આ ક્રમ પ્રમાણે કેટલી ખાડી પેડા તેના પેટમા હોવા જોઇએ? અને તેનુ પેટ કટલ ફુલી જવુ જોઇએ? પરતુ એવુ થતું નથી જેમ ગગાનુ પાણી અગાડી વધે છે અને તેની જગ્યાએ નવુ જળ આવે છે તેજ પ્રમાણે આપણા શરીરની સર્વથા સ્થિતિ છે અર્થાત દરેક વસ્તુનુ રૂપરૂપાતર થઇને આખરે તે નાશને પ્રાપ્ત થાય છે એ પ્રમાણે સાત વર્ષે જ્યારે શરીરના સર્વ પરમાણુઓ નિકળી જઇ બીજા નતન ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યાર જે દષ્ટાત હવે હુ કહુ છુ તેની સાથે કેટલે અશે તે યથાર્થ નિવડે છે તે જુવો!

એક બ્રાહ્મણના ૭ વર્ષના એક છોકરો વેદાધ્યયન સારૂ કાશી ગયો હતો. તે ત્યા સાઠ વર્ષની વય સુધી રહી અધ્યયન પુરૂ કરી હવે સ્વદેશ પાછો ફર્યો છે. બાલપણમા જે વસ્તુઓ તેના જોવામા આવી

હતી તેતે વસ્તુઓનુ સ્મરણ હાલ તેને છે. આટલા લાબા સમયે પણ તેની જ્ઞાનશક્તિ અને સ્મરણ શક્તિનો નાશ થયો નથી. આવે પ્રસગે ડાકટરોના મતનું વાસ્તવિકપણું કેટલું તે જણાઇ આવે છે. એક વાર બેવાર, એ પ્રમાણે ક્રમે કરી દશવાર જ્યારે જ્ઞાનતંતુ નવા ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે સ્મરણ શક્તિ રહેવી ન જોઇએ પરતુ વાસ્તવિક રીતે એ ખરૂ નથી. જો પરમાણુ જ્ઞાનતતુ હોય તો જ્ઞાનનો નાશ થવો જોઇએ, પરતુ એમ થતું નથી જ્ઞાનતતુ અને આત્મા એ ભિન્ન છે. હવે સ્પષ્ટ દેખાશે કે પરમાણુ શરીરમાથી નીકળે છે પણ આત્મા નીકળતો નથી. તે તો સહીસલામત છે અને તેનાથીજ માત્ર જ્ઞાન થાય છે. એનદ્દવિષય જ્ઞાનપ્રાપ્તિ અતિશ્રમસાધ્ય છે

વદિક લોકાનુ એવુ માનવુ છે કે જીવને ઉત્પત્તિ યા નાશ નથી. ક્રિશ્ચિયન અને મુસલમાન લોક જીવને સાદ્યત માને છે તેઓનુ કહેવુ સૃષ્ટિનિયમવિરૂદ્ધ છે કારણ જની ઉત્પત્તિ તેનો નાશ, એ નિયમ છે જીવન જ અવિનાશી માને છે તેઓ પુનર્જન્મને પણ માને છે. વળી કેટલાએક પુનર્જન્મ કબુલ કરતા નથી પરતુ એ વિષય ઘણો સૂક્ષ્મ છે. સસ્કૃતમા એ વિષય ઉપર એક ગ્રથ છે જે હાલના અમારા બી એ એમ એઓને પણ સમજવો મુશ્કેલ છે

ઇશ્વર, જીવાત્મા, પુનર્જન્મ ઇત્યાદિ ન માનનારાઓ પ્રત્યે અમારો પ્રશ્ન છે કે તમારી શકાના મુળ હેતુ શુ છે? પ્રશ્ન કરવામા ચાર હેતુ સમાયલા હોય છે. પ્રથમ તેની માહિતી મેળવવા માટે, બીજો અનુમત લેવા સબધી, ત્રીજો માહિતી ઠગવા સારૂ અને ચોથો માત્ર કુત્સિત રીતે દોષ કાઢવા સબધી આ ચાર પ્રકારમાથી તમારો પ્રશ્ન ક્યા પ્રકારનો છે? ખરા ધર્મજીજ્ઞાસુપણે પુછનારા

વીરલાજ, પરંતુ માત્ર નિંદા એજ ઉદેશવાળા અસખ્ય. આ જગતમા સૃષ્ટિના નિયમ પ્રમાણે પ્રત્યેક વસ્તુનુ રૂપાન્તર થાય છે. તેજ પ્રમાણે જીવનું રૂપાંતર શું ન થવુ જોઇએ ? સૂક્ષ્મપણે અને શાંત ચિત્તે વિચાર કરનારને તાત્કાલિક માલમ પડી આવશે કે, પુનર્જન્મ છે, યા નથી. જે પ્રમાણે શરીરમા રજ, માસ ઉત્પત્તિ, વૃદ્ધિ, નાશ વિગેરે ભિન્ન ભિન્ન રૂપાન્તર થાય છે, તે પ્રમાણેજ જીવના પણ થવા જોઇએ, અને તેજ પુનર્જન્મ છે. એક જન્મ છોડી બીજો જન્મ ધારણ કરવો એ જીવનુ રૂપાન્તર કહેવાય છે. પુનર્જન્મ નહીં માનનારા પુરૂષોનો એવો આક્ષેપ છે કે "પુનર્જન્મ જ્યારે અસ્તિત્વ ભોગવે છે ત્યારે અમને પૂર્વજન્મનુ સ્મરણ કેમ રહેતું નથી ? જ્યારે અમને પુનર્જન્મની સ્મૃતિ રહેતી નથી ત્યારે પુનર્જન્મ નથી એમ માનવું જોઇએ" આ તેઓનુ કહેવુ ઉપરઉપરથી જોતા ખરૂ ભાસે છે, પરંતુ એ શકાનુ સમાધાન કેવી રીતે છે તે જુવો !

જીવ જે ઠકાણેથી આવે છે તે ઠેકાણેનુ જ્ઞાન તેને હોતું નથી. મુસલમાન લોક એમ માને છે કે જીવને ઇશ્વર સ્વર્ગમાંથી આ સંસારમા મોકલે છે, ત્યાથી તે માતાના ગર્ભમા પ્રવેશ કરે છે. પરતુ આપણે ક્યાથી આવ્યા તેનુ જ્ઞાન તેને હોતુ નથી જીવનુ જ્ઞાન જ્યારે જીવને હોતુ નથી ત્યારે શુ આપણે એમ માનવુ યોગ્ય છે કે જીવ નથી ? વળી જ્યારે આપણે ૭ મહીનાના બાળક હતા ત્યારે આપણી મા કોણ, બાપ કોણ, અને બેહેન કોણ એ જાણતા ન હોતા, તેથી આપણને માબાપ, ભાઇ બેહેન વિગેરે કોઇ પણ ન હોતું એ માનવુ શુ યોગ્ય છે ? એજ પ્રમાણે પુનર્જન્મ સબધી વાત છે. જેમ બીજમા વૃક્ષત્વ રહેલુ છે પરતુ તેને પાણી પાઇ ઉછેરીએ

નહીં, અને જોઇએ તેવી તજવીજ કરીએ નહી, તો તેનુ વૃક્ષત્વ હોતું નહોતું થઇ જાય, તે પ્રમાણે જીવ વિષે પણ સમજવુ સામાન્ય શક્તિ અને વિશેષ શક્તિ, એવી જીવની બે શક્તિ છે. જાગૃતાવસ્થામા સામાન્ય શક્તિ અને વિશેષ શક્તિ, યથાસ્થિત હોય છે. સ્વપ્નાવસ્થામા વિશેષ શક્તિ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપમાં હોય છે, અને સુષુપ્તિમા તેનો લય થાય છે, તેથી તેને કઇપણ જાણવાની શકિત રહેતી નથી. જ્યા સુધી જીવની શકિત બરોબર ઠેકાણે હોય છે ત્યા સુધી તે સર્વ જાણી શકે છે. પણ જ્યારે તે ઠેકાણે હોતી નથી, ત્યારે તે કંઈ પણ જાણી શકતી નથી. બાલ્યાવસ્થામા જે જે વાતો બનેલી હોય તેનું આપણને સ્મરણ રહેતું નથી, તેથી તે વેળાએ કાઇ બન્યુ નથી, અથવા જીવ નહોતો એમ શુ માની શકાય કે? તે સમયમા જ્ઞાન શકિત ઘણીજ સૂક્ષ્મ અવસ્થામાં હોય છે

પતજલી ઋષિએ યોગથી પુનર્જન્મ જાણી શકાય છે એમ નિવેદન કરેલુ છે. મહાભારતમા એ વિષય સબધી અનેક દૃષ્ટાનો છે. યોગશક્તિ ઘણીજ વધારવી જોઇએ, પણ અમારા જેવા મધ્યમ સ્થિતિના માણસોથી તે બનતું નથી કેટલાએક માત્ર એક માર્ગી અગ્રેજી ગ્રથો વાચી, મનમા સાચા જુઠા તેઓના વિચાર જે ગમે તેવા હોય તે ઠસાવી, વિદ્વત્તાનુ ડોળ ધાલી, આપણા શાસ્ત્રમા સર્વ જુઠુ છે એમ કહેનારાઓને, આપણા શાસ્ત્રની ખરી ખુબી શુ છે તેની શુ ખબર પડે? અમારા પૂર્વજો મૂર્ખ હતા, અને અમારો ધર્મ કેવળ ખોટો છે, અમારામા કાઇ પણ પુરૂષાર્થ નહોતુ, એવા શબ્દો હાલના વિદ્વાન વર્ગના મુખમાથી નિકળવા અને તે સાભળવા એ શુ થોડા દુર્દૈવની વાત છે? જ્યારે હાલના એક અગ્રેજી પ્રામાણિક ગ્રથ-

કાર આપણી કલા કૌશલ્યતા વિષે મોટા વિચાર ધરાવે છે, અને પોતાના ગ્રંથમાં સ્પષ્ટ રીતે કબુલ કરે છે કે, આ દેશમાંથીજ સર્વ વિદ્યા અમારે ત્યાં આવી છે, ત્યારે આપણા ભાઇઓ (અલ્પ જ્ઞાની) માત્ર નિન્દક ગ્રંથો વાચી આપણી નિન્દા કરે, એ કેટલુ શોક-જનક છે? પૂર્વે આર્યાવર્ત સર્વ કળાનુ મુખ્યસ્થળ હતું. તેને વિષે પ્રસિદ્ધ રાજકવી રાજા ભર્તૃહરી એમ કહે છે કે.—

पुरा विद्वत्तासीदुपशमवता क्लेशहतये
गता कालेनासा विषयसुखसिद्ध्यै विषयिणाम् ।
इदानीं तु प्रेक्ष्य क्षितितलभुजः शास्त्रविमुखान्
अहो कष्टं सापि प्रतिदिनमधोऽधः प्रविशति ॥ १ ॥

એક ખ્રિસ્તી મિશનરી બિશપે પોતાના વ્યાખ્યાન પ્રસંગે કહ્યુ હતું કે, જોકે અમારા ધર્મશાસ્ત્ર (બાયબલ)માં પુનર્જન્મ સંબંધી કાંઇ પણ નિવેદન કરેલું નથી, તોપણ પુનર્જન્મ માનનારાઓને અમારાથી તેના વીરૂદ્ધમાં કાંઇ રદીયો આપી શકાય એમ નથી. ઇશ્વર ન્યાયી છે એમ જગતના સર્વશાસ્ત્રોનો સિદ્ધાંત છે. તેનાથી કાલત્રયમાં પણ અન્યાય થઇ શકતો નથી, ત્યારે કોઇ અંધ, કોઈ લંગડો, કોઈ દરિદ્રી, એમ અનેક લોક દુખી જોવામાં આવે છે એનું કારણ શું? ઇશ્વરના ન્યાયી રાજ્યમાં વિનાકારણે આમ બની શકે ખરૂ? પોતાના શુભાશુભ કૃત્ય પ્રમાણે સર્વને ન્યાયરીતીથી શિક્ષા મળવીજ જોઇએ, અને જ્યારે તે આ જન્મના કર્માનુસાર ન હોય, ત્યારે તે અન્ય જન્મકૃત કર્મનુ પરિણામ હોવું જોઇએ. વળી પુનર્જન્મ નહી માનનારા પ્રત્યે એવો પ્રશ્ન છે કે, જે પુણ્ય કરે છે તેને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને જે પાપ કરે

છે તે નરક સેવે છે. ત્યારે જે પુણ્ય પણ કરતો નથી, અને પાપ પણ આચરતો નથી, પણ મધ્યમપણે જે વર્તે છે તેને મરણાંતર કેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે? સ્વર્ગપ્રાપ્તિ થાય એવુ પુણ્ય ન આચરવાથી જ્યારે સ્વર્ગ મળતું નથી, અને નર્કપ્રાપ્તિ થાય એવું પાપાચરણ ન કરવાથી નર્ક પણ મળતુ નથી, ત્યારે તેની અગાડી કેવી ગતી થશે? આ પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર કોઇ આપી શકે એમ છે? એને પુનર્જન્મ લેવો પડે છે એથીજ પુનર્જન્મ છે એ સ્પષ્ટ છે. બીજી અનેક યુક્તિથી એ સિદ્ધ થઇ શકે છે પરંતુ સમય ઘણો થઇ જવાથી વિશેષ વિવેચન હાલ કરવુ, હું યોગ્ય ધારતો નથી. ઇતિશુભમ્.

ભાષણ ૨ જું.

મનુષ્યજન્મની સફળતા

તા. ૧૫ જુલાઈ સને ૧૮૯૮ ને દિવસે ફરામજી કાવસજી ઇન્સ્ટીટયુટમાં રાવબહાદુર ઓનરેબલ જસટીસ મહાદેવગોવિંદ રાનડેના અધ્યક્ષપણા નીચે બ્રહ્મચારી શ્રીનિત્યાનન્દજી મહારાજે મનુષ્યજન્મની સફલતા એ વિષય ઉપર વ્યાખ્યાન આપ્યુ હતું તે નીચે મુજબ છે:—

આજનો મારો વિષય ' મનુષ્ય જન્મની સફલતા ' એ છે. એ સફલતા મનુષ્યને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય તે વિષે મારે આજે વિવેચન કરવાનુ છે. મનુષ્યની પ્રકૃતિ અનેક તરેહની છે પરતુ આ જગત્ માગે સર્વ મનુષ્યજાતિનો વિદ્વાન્ અને અવિદ્વાન્ એવા બે ભાગમા સમાવેશ થઇ શકે છે. અવિદ્વાન લોક રેલ્વેના એન્જિનની ગતિ પ્રમાણે વર્તનારા છે. તેઓમા સારાસાર વિચારનો અભાવ હોય છે. ઇન્જીન ફક્ત ચાલવુ એજ જાણે છે, અમુક ઠેકાણે કયુ નિશ્ચિત સ્થાન છે, આ ભાવનગર છે કે સુરત, એ વિષે તેને લેશમાત્ર પણ ભાન હોતુ નથી તદ્વત્ અવિચારી લોકોનુ વર્તન હોય છે. તે ' गतानुगातिकत्वा ' પ્રમાણે ખાન પાનમા નિમગ્ન રહી, પોતાનુ સર્વ આયુષ્ય નિરર્થક ગુમાવે છે આપણુ શુ કર્તવ્ય છે, અથવા આપણો જન્મલાભ શો છે, તે વિષે તેઓને યત્કિંચિત્ જ્ઞાન યા ભાન હોતું નથી. આપણુ શુ કર્તવ્ય છે, તે મનુષ્ય માત્રે અવસ્ય જાણવુ જોઇએ. અથર્વ વેદમા નિવેદન કરેલુ છે કે यथा अहान्यनुपूर्वं भवन्ति यथर्तव ऋतुभिर्याति शाकम् । 'જેમ દિવસ પછી રાત્રી તેમ ઋતુ એકપછી એક અનુક્રમે આવે છે, તે

પ્રમાણે હે મનુષ્ય ! તુ તારૂ કર્તવ્ય કર તમે તમારૂ કર્તવ્ય અહર્નિશ નિયમિત સમયે કરો. જે પ્રમાણે શાળાના વિદ્વાન શિક્ષકો એશિયા ખંડની ભૂગોલ શીખવતા પહેલા પોતાના શિષ્યોને તેનુ સામાન્ય જ્ઞાન આપે છે, તે પછી પ્રત્યેક દેશ વિશેષ જ્ઞાન બોધે છે, અને તેનુ ઉત્તમ રીતીએ જ્ઞાન મનપર ઠસાવવા સારૂ જેમ નકશાની મદદ લે છે, કારણ કે પુસ્તક દ્વારા ભૂગોલ જ્ઞાન ઉત્તમ થવાનો સભવ નથી, તે પ્રમાણે વેદરૂપી પુસ્તક, અને સૃષ્ટિરૂપી નકશાના આધારે મનુષ્યનું કર્તવ્ય શુ છે તે પરમકૃપાળુ ઇશ્વરે આપણુ સર્વને બતાવેલુ છે. તે આપ ભાઇઓની સમક્ષ આજે હુ યથાશક્તિ નિવેદન કરૂ છુ

જે પૃથ્વી ઉપર આપણે વાસ કરી રહ્યા છીએ તે પોતાનુ કર્તવ્ય કરવામા કદી ચુકતી નથી દરરોજ ચોવીસ કલાકમાં તે એકવાર પોતાની આસપાસ ફરે છે, અને વર્ષમા એકવાર સૂર્યની પ્રદક્ષિણા કરે છે. આપ, તેજ, વાયુ, આકાશ, સૂર્ય, ચદ્ર, વિગેરે પણ પોતાના કાર્યમા ચુકતા નથી. જડ વસ્તુ વિષે ન બોલતા હાલચાલ કરનારા પ્રાણી તરફ લક્ષ દઇશુ તો માલુમ પડશે, કે તે પણ પોત પોતાનુ કર્તવ્ય યોગ્ય રીતીએ કર્યા જાય છે. તેજ પ્રમાણે આપણી ઇંદ્રિયો પણ પોત પોતાનુ કર્તવ્ય યથાનિયમ પાળે છે. આ બ્રહ્માડમા એવી એક પણ વસ્તુ દૃષ્ટિપથમા આવતી નથી, કે જે પોતાનુ કર્તવ્ય નહિ બજાવત હોય ત્યારે સર્વથી શ્રેષ્ઠ અને જ્ઞાની એવો જે મનુષ્ય પ્રાણી, તે જો પોતાનુ કર્તવ્ય વિસરી, વ્યર્થ ભારરૂપ થઇ પડે તો તે કેટલુ દુ:ખ પ્રદ અને સતાપજનક થાય ?

કર્તવ્ય એ વિષય ઘણો વિસ્તૃત છે. આપણુ કર્તવ્ય અનેકધા છે. પરતુ આત્મરક્ષણ, જીવિકા, સતાનરક્ષણ, સમાજ સંસ્થા, મનો-

રંજન, અને ધર્મ વ ઇશ્વરોપાસના, એવા જે છ ભાગમા એનો સમાવેશ થાય છે તે વિશે આપની સમીપ હુ સૂક્ષ્મ રીતિએ વિવેચન કરૂ છુ. કારણ આપ સઘળાઓ બહુશ્રુત અને વિદ્વાનો છો

આપણા ઋષિવર્ય અત્રી મહારાજે ચરક નામના ગ્રથમા જણાવેલુ છે કે प्राणैषणा धनैषणा परलोकैषणेति आसान्तु स्वल्वेषणाना प्राणैषणा तावत् पूर्वतरमापद्येत कस्मात्प्राणपरित्यागेहि सर्वपरित्याग "પ્રત્યક મનુષ્યને પ્રાણની, ધનની, અને પરલોકની, એવી ત્રણ પ્રકારની ઇચ્છા હોય છે. પ્રાણનુ રક્ષણ કરવુ એ મનુષ્યનુ પહેલુ કર્તવ્ય છે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારેની પ્રાપ્તિ થવી એ મનુષ્યજન્મની સફલતા છે, ને તે માત્ર પ્રાણને અવલબીને રહ્યુ છે. જો શરીરની પ્રકૃતિ સારી ન હોય તો એમાનુ પહેલુ કર્તવ્ય કર્મ છે. પ્રત્યેક મનુષ્યે શરીર પ્રકૃતિ નિરોગી રાખવા માટે આરોગ્ય સબધી જ્ઞાન મેળવવુ જોઇએ એવુ જ્ઞાન મેળવીને પોતાના દેહનુ રક્ષણ કરનારાઓ આપણા દેશમાથી હાલ થોડા મળી આવશે ઉષ્ણકાળમા જ્યારે અતિશય તૃષા લાગે છે ત્યારે તે મટાડવા, સારાસાર વિચાર કર્યા વગર, ગટ ગટ ઘણુ પાણી પીને પોતાનુ શરીર બગાડનાર, આપણામા થોડા મળી આવશે નહી નિયમ વિરૂદ્ધ ચાલી પોતાનુ આરોગ્ય બગાડનારના અનેક ઉદાહરણો મળી આવશે.

આ દેશમા મજુરી કરી ગરીબાઇથી, અતિદુઃખે પોતાનુ અને પોતાના કુટુબનુ યથાયોગ્ય સરક્ષણ નહી કરનારા કાઇ થોડા નથી. દિવસમા મજુરી કરી બે ત્રણ આના પેદા કરનાર પોતાના બાળ બચ્ચાઓનુ અને પોતાનુ પોષણ જ્યારે બરોબર કરી શકતા નથી,

ત્યારે તે દુ:ખી જીવ એક મણ અનાજ ત્રણ કોશ લઇ જવાની શક્તિ ન હોય તોપણ ઉદરનિમિત્ત બે મણ અનાજ છ ગાઉ લઇ જઇ પોતાની પ્રકૃતિ બગાડે છે અને જલદી મોતના પંજામા ફસાઇ પડે છે.

હવે મધ્યમ વર્ગના લોકોની સ્થિતિ જોઇએ તેઓને પ્રાતઃકાળમા આઠ વાગે નોકરીપર હાજર થવુ પડે છે બાર બાર કલાક કામ કરવુ પડે છે. ત્યારે નિર્વાહ પુરતો દશ પંદર રૂપીયાનો પગાર મળે છે. કામ કરી કરીને માદા પડે છે પણ તે બિચારા કરે શુ ? ખાવાને તો દરરોજ સવાર સાજ જોઇએ આવા પ્રકારની મધ્યમ લોકોની દુખાત્મક સ્થિતિ છે મહોટા વિદ્વાનોની સ્થિતિ વળી જુદીજ છે. બી. એ, એમ એ, એલ એલ બી વિગેરે પદ્વી મેળવવા માટે અતિ શ્રમ કરવો પડે છે. ત્યારે તેઓને કઇ સારી નોકરી યા રોજગાર મળે છે પણ શરીરે બિચારા ક્ષીણ થઇ જાય એટલે તેઓથી વિશેષ પરિશ્રમ થઇ શકતો નથી ખાલી ભપકા મારવાને એ લોક ગાડી ઘોડામા બેસી ફરે છે, આનંદ મેળવે છે, તેને જોઇ શાળાના વિદ્યાર્થીઓ એવી લાલસા કરે છે, કે આપણે બી એ એમ, એ. થઇએ તો આવી મોજ મજાહ મારવાની મળે- તેથી અત્યંત શ્રમ લઇ શરીરની આરોગ્યતા સભાળ્યા વગર વિદ્યાભ્યાસ કરે છે વળી એ સિવાય શાળામા અને કોલેજમા ફિલોસોફી વિગેરે ગહન વિષય શિખવા માટે માથા પછાડવા પડે છે, ત્યારે તે ધ્યાનમા રહી શકે છે વળી ઘરની પીડા તો જુદી પોતે તો દુર્બળ, અને ઘરમા સાળ સત્તર વર્ષની પોતાની સ્ત્રી હોય, ત્યા પણ ઘર સસાર સભાળવા જોઇએ તે પણ દુખમા દુખ ઉમેરનાર મહા મેહનતને એકાદી પરીક્ષા પારગત થયા પછી નોકરી

મેળવવાની ઉત્સુકતા, તેમા પણ વખતે નિષ્ફળતા. હવે શરીરનો શો દોષ? મન બગડે છે, આખો અદર પેસી જાય છે, અને અન્ન પણ બરોબર પચતું નથી. આખરે તે બિચારા જલદી યમદેવને શરણે પહોચે છે. મનુષ્ય ગણત્રીથી માલમ પડી આવ્યુ છે ક ઇતર લોક કરતા ગરીબ બિચારા ગ્રેજ્યુએટ જલદી મરે છે તેઓ જલદી મરે એવી ઇશ્વરની તેઓ ઉપર કઇ અવકૃપા હશે ક શુ? આમ થવાનુ કારણુ એજ કે તેઓ ઉપર શિક્ષણુ વિગરેના ભારી બોજા આવી પડે છે.

પોતાના શરીરની પ્રકૃતિ નિરોગી રાખવા માટે થોડાજ લોકો વિચાર કરે છે દરેક મનુષ્યને વૈદ્યક સબધી થોડીઘણી માહિતી હોવીજ જોઇએ આશ્વિનમા કારેલા ખાવાથી પિત્તની વૃદ્ધિ થાય છે. અને કાર્તિકમા દહીં ખાવાથી જ્વરાદિક પ્રાપ્ત થાય છે માટે અમુક ઋતુમા અમુક વસ્તુનુ સેવન કરવાથી, પ્રકૃતિ નિરોગી રહે એતત્સબધી જ્ઞાન પ્રત્યેક મનુષ્યને હોવુ જોઇએ વિશેષ કરીને વ્યાધિ ઉપાધિનુ મૂળ, આપણો પ્રમાદજ છે. વ્યાધિ-ગ્રસ્ત થયા પછી ઔષધોપાય કરતા કેટલી હાની થાય છે? અત્યત પ્રિય, એવા જે પુત્ર કલત્ર તે ગમતા નથી. કાર્યની ભ્રશતા, ઉપયોગી સમયનો નાશ, ઔષધોપચાર સબધી ખરચ, ઘરની સર્વ મડળીની ચિતાતુર હાલત, ડાકટર લોકોના કાલાવાલા વિગેર એવી એવી અનેક આફતો આવી પડે છે ક એકવાર પ્રકૃતિ બગડી તે પૂર્વવત્ કાન્નયમા થતી નથી. પતજલી ઋષિએ યોગશાસ્ત્રમા નિવેદન કરેલુ છે કે, 'हेय दुःखमनागतं' એટલે પ્રત્યેક મનુષ્યે એવા પ્રયત્ન કરવા જોઇએ કે ભવિષ્યમા દુખ

આવી પડે નહી. સર્વથી પ્ર્થમ કર્તવ્ય શરીર સંરક્ષણ છે. વ્યાધિ થતા પહેલા સર્વ ભાઇઓએ ખબરદાર રહેવું જોઇએ હમેશ અન્ન ક્યું હોવું જોઇએ તે વિષે આપણા ભાઇઓને કાંઇપણ માહિતી નથી એ શું થોડી શરમની વાત છે?

મનુષ્યની સાધારણ આયુર્મર્યાદા ૧૦૦ વર્ષની છે. 'शत् जीवेम शरद शताम्' એમ વેદમા વર્ણવેલું છે વળી 'त्र्यायुष जमदग्नि' વિગેરે પ્રમાણો છે. યોગાભ્યાસના બળથી ૩૦૦ વર્ષ પર્યંત મનુષ્ય જીવી શકે છે. પરંતુ સાંપ્રત કાળમા ૧૦૦૦ મા ૧૦ આસામી ભાગ્યે સો વર્ષ સુધી જીવતા મળી આવે છે એનું મુખ્ય કારણ એ છે કે આપણે બ્રહ્મચર્ય, આચરણ, ખાન પાન, પ્રત્યે બિલકુલ લક્ષ આપતા નથી મનુષ્ય પ્રાણી, આત્મરક્ષણ શું છે એ બરાબર જાણતા હોય, અને શાસ્ત્રાધારે ચાલે તો સો વર્ષ પર્યંત સહજ જીવી શકે

આપણું બીજું કર્તવ્ય 'જીવિકા' એ છે શરીરનું પોષણ કરવા માટે મનુષ્યે કાંઇને કાંઇ ઉદ્યમ કરવોજ જોઇએ ઉદ્યોગવિના કોઇનો પણ નિભાવ થઇ શકે નહી. સર્વજન ઉદ્યોગ કરે છે પરંતુ તે યોગ્ય છે યા નહી એ વિષે ઘણા થોડાજ લક્ષ આપે છે ઘણા પ્રારબ્ધને પકડીને બેસનારા હોય છે હિંદુ, અને ક્રીશ્ચીન, મુસલમાન વિગેરે વિજાતિય લોકોનું પ્રારબ્ધનું માનવું એમા મતભેદ છે અમે અમારા પૂર્વજન્મોપાર્જીત કર્મને પ્રારબ્ધ સમજીએ છીએ અને તે લોક ખુદાની (ઇશ્વરની) ઇચ્છાને પ્રારબ્ધ માને છે જે જે ફલપ્રાપ્તિ આપણુને થાય છે તે સર્વ પૂર્વજન્મકર્માનુસાર છે એમ અમારૂં માનવું છે પરંતુ વિનાઉદ્યમ માત્ર પ્રારબ્ધથીજ ફલપ્રાપ્તિ થતી નથી. મહાભા

રતમા લખેલુ છે કે 'યથા ક્ષેત્ર મૃન્મય અદ્ભિરપ્લાવિત તથા । જનય-
ત્યદ્ભુર કર્મ નૃણા તદ્વત્પુનર્ભવમ્ ॥ (ભારત. શા પર્વ અ ૩૨૧ શ્લોક ૩૨)
પૂર્વજન્મનુ ફલ બીજ રૂપ છે. તે બીજને ઉદ્યમ રૂપી ભૂમિમા વાવ્યુ
ન હોય પણ પેટીમા બાંધી મુકયુ હોય તો તેના ફળ મળે ખરા કે?
તેને યોગ્ય જગામા વાવ્યુ હોય, ખાતર નાખ્યુ હોય જલ સિચન
કર્યું હોય, તો ફલની આશા રખાય. પ્રકાશ અને દૃષ્ટિ એ ઉભયના
સયોગે વસ્તુ દ્દષ્ટિગોચર થઇ શકે છે. માત્ર પ્રકાશ યા માત્ર દૃષ્ટિથી,
ઇપ્સિત ફલ પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેજ પ્રમાણે ઉદ્યોગ અને પ્રારબ્ધના
સયોગે ફલપ્રાપ્તિ સમજવી માત્ર પ્રારબ્ધથી કાઇ ફલ મળતુ નથી.
ઉદ્યોગને વિશેષ પ્રાધાન્ય આપેલુ' છે. મહાભારતમા વ્યાસમુનીએ
સૂચવેલુ છે કે 'યશ્ચ દિષ્ટપરો લોકે યશ્ચાપિ હઠવાદિક. ઉભાવપિ શઠા-
વતા કર્મબુદ્ધિ. પ્રશસ્યતે ॥ ૧ ॥ યોહિ દિષ્ટમુપાસીનો નિર્વિચેષ્ટ સુખ
શયેત ॥ અવસીદેત્સ દુર્બુદ્ધિરામો ઘટ ઇવોદકે ॥ ૨ ॥ (ભા વ. પર્વ.
અ ૩૨) જે પુરુષ પ્રારબ્ધપર સઘળો વિશ્વાસ રાખી ઉદ્યોગ કરતો
નથી, ને સ્વસ્થ બેસી રહે છે, તેનો નાશ થાય છે. સસારમા પ્રાર-
બ્ધને અવલબીને રહેનારા અને 'યદ્ભાવિ તદ્ભવતિ' એમ કહેનારા
મર્ખ હોય છે ઉદ્યોગ સિવાય સર્વ વ્યર્થ છે. ઉદ્યોગવિષે બુદ્ધિ રાખ-
નારા પુરુષ શ્રેષ્ટ હોય છે હાલના પ્રસગે જે મકાનમા આપણે એકત્ર
થયા છીયે, તે કંઇ આપોઆપ પ્રારબ્ધથી નિર્માણ થયુ નથી. જયારે
અનેક પુરુષોએ અનેક પ્રકારના ઉદ્યોગ કીધા, ત્યારે આ મદિર અ-
સ્તિત્વમા આવ્યુ છે. ઉદ્યોગથી શુ કાર્ય થાય છે, અને પ્રારબ્ધપર
વિશ્વાસ રાખ્યાથી મનુષ્ય કેવી સ્થિતિએ પહોચે છે, તે ઇગ્લંડ અને

અમારો દેશ આ હિંદુસ્થાન એની સ્થિતિ જોવાથી સહજ સમજી શકાશે. જુવો શુક્રનીતિમા કથન કરેલુ છે કે 'धीमन्तो बन्द्यचरिता मन्यन्ते पौरुष महत् ॥ अशक्ता पौरुष कर्तु क्लीबा दैवमुपासते ' જેનુ ચરિત્ર વંદનીય છે એવા મહાત્માઓ ઉદ્યોગનેજ શ્રેષ્ઠ માને છે. ઉદ્યોગ નહી માનનારા એવા જે નપુસકો તે પ્રારબ્ધ પ્રારબ્ધની બૂમો પાડે છે, અને ઉદ્યોગ કરતા નથી. એક કવિ એ કહ્યુ છે કે उद्योगिन पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीर्दैवेन देयमिति कापुरुषा वदन्ति ॥ दैव निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र दोष ઉદ્યોગથી લક્ષ્મી પ્રાપ્તિ અને સર્વ કાર્યસિદ્ધિ થાય છે. તેથીજ સર્વ ભાઇઓએ સર્વથા ઉદ્યોગ કરવો. ઉદ્યોગ કર્યા પછી જો 'यदि न सिध्यते कोऽत्र दोष' એ પ્રમાણે તે કવિનુ વચન છે. એનો અર્થ અમારામાના મ્હોટા મ્હોટા પદવી ધરાવનારાઓ એવો કરે છે કે યત્ન કર્યા પછી જ્યારે કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી ત્યારે તેમા આપણો શુ દોષ? આપણાથી જે ટલુ બન્યુ તેટલુ આપણે કીધુ, હવે આપણો કાઇ દોષ રહ્યો નથી. પરતુ એમ અર્થ કરવામા એ લોક મહોટી ભૂલ કરે છે. કવિનું કહેવુ આ લોકોની સમજ પ્રમાણે નથી 'कोऽत्र दोष ' અર્થાત 'यत्ने को दोष ' એટલે યત્નમા શી ખામી રહી ગઇ છે જેથી, કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી. અમારે માટે શુ સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વરે ઉદ્યોગ કરવો જોઇએ? અમારે જે રોટલીની હમેશ જરૂર છે તે શુ ઇશ્વર કરીને આપશે કે? ઇશ્વરનુ કામ પૃથ્વિ આદિ સૃષ્ટિની સર્વ વસ્તુ કરવાનુ છે અને તે તેણે કરેલ છે, અને કરે પણ છે જીવનુ કામ જીવે કરવુ જોઇએ. ઇશ્વર આપશે તો આપણે ખાઇશુ એ કહેવુ ભૂલભરેલુ છે.

ઉદ્યોગ અનેક પ્રકારના છે. જેને જે ગમે તે તેણે કરવો. ટુકમા, શરીરનુ જેથી સરક્ષણ થાય એવો ઉદ્યોગ સર્વ કોઇએ કરવો જોઇએ.

પ્રત્યેક મનુષ્યે બ્રહ્મચર્યવ્રત આચરી નિદાન ૨૫ વર્ષ પર્યત વિદ્યાધ્યયન કરવુ. પછી ધનોપાર્જના કરી સ્વસપાદિત દ્રવ્યથી વિવાહ કરવો. એવી પ્રાચીનકાળની પદ્ધતિ હતી. સાપ્રત સમયમાં ઘણા જેન્ટલમેનો ધર્મ છોડી દ્રવ્યોપાર્જન કરવા લાગ્યા છે. ધર્મનો ત્યાગ કરી અધિક ધન મળતું હોય તો પણ તે કર્મ સાહસા આચરવુ નહી જે ધર્મથી પરિણામે દુખાભાસ થાય તો તે ખરો ધર્મજ નથી. એવા ધર્મનો ત્યાગજ કરવો જોઇએ. જે ધર્મથી આપણુ હિત થાય તેનેજ ધર્મ કહેવો. અને વાસ્તવિક રીતે તેજ ધર્મ છે અર્વાચીન સમયમા સાત સાત, આઠ આઠ વર્ષના અજ્ઞાન બચ્ચાઓ, જેઓ લગન શું છે, એ શુ ઉપયોગના છે, તે વિશે ખ્યાલ પણ કરી શકતા નથી તેવાઓને પરણાવી દેછે એ કેટલુ ખેદકારક છે ?

રાજપુતાનામા એક સારા ગૃહસ્થને ઘેર લગ્ન સમારભ હતો તે મે જાતે જોયો છે લગનમા વર પાચ છ વર્ષની ઉમરનો હતો. લગ્નનુ મુહૂર્ત રાત્રીએ હતુ તેથી વર, કન્યાને ઉઘ આવવા લાગી. તેથી તેઓને એક બાજુએ સુવાડી દીધા. ફેરા ફરતા અગાઉની સર્વ વિધિ ગોર મહારાજે આટોપી હતી હવે ફેરા તો વરરાજાએજ ફરવા જોઇએ, ત્યારે તેના બાપે તેની પાસે જઇ તેને ઉઠાડવા માડયો, અને કહ્યુ કે ભાઇ ! ઉઠ, હવે ફેરા ખાવાનો વખત થયો છે. પરતુ પેલા બિચારાને ફરા તે કેમ ખવાતા હશે તેની શુ ખબર ! તે છોકરાના મનમા એમ આવ્યુ કે માગે બાપ ફરા એટલે પેડા ખાવાને

મને ઉઠાડે છે. તે બોલ્યો, "બાપા ! મને ઉંઘ આવે છે મારે પેંડા ખાવા નથી. મને ભુખ લાગી નથી." વરરાજાનો એક ચાર પાંચ વર્ષનો નાનોભાઇ જે પાસે સુતેલો હતો, તે બોલી ઉઠયો, ' બાપા ' ચાલો, હુ આવુ છુ. મને ભુખ લાગી છે. મારે પેડા ખાવા છે." તાત્પર્ય એટલુંજ કે લગ્ન જેવી ઉત્તમ વિધિઓ, યથાયોગ્ય પ ળાતી નથી.

' હુ તારા સિવાય કઇપણ કરીશ નહી. તારા સિવાય અન્ય-પ્રત્યે ચિત્તાકર્ષણ થવા દઇશ નહી.' ઇત્યાદિ કરાર વધુને લગ્ન સમયે કરવા પડે છે. તેજ પ્રમાણે 'તારી સમ્મતિ સિવાય ' धर्मेच अर्थेच कामेच नाति चरामि' વિગેરે પ્રતિજ્ઞા વરને કરવી પડે છે. અથર્વ વેદના ૧૪ મા કાંડમા લગ્ન સબધી વિષય સંપૂર્ણ રીતે વર્ણવેલો છે. હાલ તો જે કરાર કરવાના હોય છે, તે ફક્ત પુરોહિત માત્ર બબડી જાય છે. વરને યા વધૂને તત્સબધી લેશ માત્ર પણ જ્ઞાન હોતુ નથી ! તેઓના લગ્ન બાલ્યાવસ્થામા થવાથી તે પ્રોઢ થયા પછી ઉભય, લગ્ન નાકબુલ કરે, અને પુરોહિતને પુછે કે અમારો કરાર અમે કયારે કર્યો છે ? અને કર્યો હોય તો તે અમને બતાવો. ત્યારે એ ગોરમહારાજ તેઓને શુ ઉત્તર આપશે ? પ્રાચીનકાળમા વધૂવર ની ઇચ્છાનુરૂપ વિવાહ વિધિ થતી હતી. સુભદ્રાનો અર્જુન સાથે કેવી રીતે વિવાહ થયો તે સર્વ કોઇ જાણે છે. તેને લઇને નાશી જવા માટે બલભદ્ર જયારે અર્જુન ઉપર ઘણા ક્રોધાવિષ્ટ થયા ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ મહારાજે તેનુ સમાધાન કર્યું અને પોતે બોલ્યા કે

'प्रदानमपि कन्याया पशुवत कोनुमन्यते ॥
विक्रय चाप्यपत्यस्य क कुर्यात् पुरुषो भुवि ॥ १ ॥

તેઓના લગ્નઉભયની સમ્મતિથી થયા છે કન્યાની મરજી વિરૂદ્ધ તેને પશુ પ્રમાણે વેચવી એ કંઇ યોગ્ય નહી ' એજ પ્રમાણે કુંતી, સીતા, દ્રોપદી, ઇત્યાદિ અનેક રાજકન્યાઓ પ્રૌટાવસ્થામા સ્વયવર વિધિથી વિવાહિત થઇ હતી. કોઇ કહે છે કે, રાજકન્યાઓનાજ માત્ર એ પ્રમાણે લગ્ન થતા હતા. પણ એમ નથી બ્રાહ્મણ લોકોની કન્યાઓના પણ (જેવી કે શુક્રાચાર્યની કન્યા દેવયાની) સ્વયવરથી લગ્ન થતા હતા, અને ઇચ્છાનુસાર વર ન મળવાથી બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળીને આ જન્મ અવિવાહિત રહેલી એવી ઘણી સ્ત્રીઓના દૃષ્ટાંત મોજુદ છે. ગાર્ગી સુલભા ઇત્યાદિ સ્ત્રીઓના ચરિત્ર પરથી આપ લોક જાણી લેશો. એ વિષયની માહિતિ માટે અમારૂ કરેલુ ' પુરૂષાર્થ પ્રકાશ ' નામનુ પુસ્તક છે જે જોવાથી સર્વ માહિતી થશે સ્ત્રીઓની માફક અનેક પુરૂષો, જેવા કે ભીષ્મપિતા, હનુમાન, પરશુરામ ઇત્યાદિ બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળી પોતાના પરાક્રમનુ મહત્વ જગ પ્રસિદ્ધ કરી ગયા છે. એ લોકનુ પુરૂષાર્થ અને હાલના અમારા લોકોનુ પુરૂષાર્થ કેવુ છે તે સર્વ કોઇ જાણે છે. કુતીના પુત્રોનુ પરાક્રમ કેવુ હતુ, અને હાલના નાના નાના છોકરા છોકરીઓના લગ્નથી ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યનુ પુરૂષાર્થ કેવું હોય ! નાની ડબીમા એક મહોટો હાથી શુ રહી શકે કે ? નાની ઉમરમા લગ્ન કરવાથી અનેક હાની થાય છે, પૂર્ણ વય પ્રાપ્ત થયા પછી લગ્ન કરવુ જોઇએ. તે પ્રમાણે ન કરનાર પાપ ભાગી થાય છે. પૂર્ણાવસ્થામા વિવાહ ન થવાથી ભવિષ્યની પ્રજા અત્યત અશક્ત ઉત્પન્ન થાય

છે. જ્યારે માબાપ પોતેજ છેક નાની અવસ્થામા હોય ત્યારે તેઓએ બાલ સરક્ષણ કેવી રીતે કરવુ તેનુ તેઓને ક્યાંથી ભાન હોય ? અને પોતાના બચ્ચાઓની સભાળ રાખવાનુ કામ કેવી રીતે આ-વડે ? તે અપ્રૌઢ માબાપ, છોકરાઓને રમવાને પણ જવા દેતા નથી કારણકે તેઓને કસરતથી થતા લાભની ખબર હોતી નથી. પોતાના બચ્ચાંઓને ખાવાપીવાની પણ જોઇએ તેવી જ્યારે સભાળ રા-ખતા નથી, ત્યારે આવા અજ્ઞાન માબાપના છોકરા, ચોરી કરીને હદ બહાર ખાતા શીખે છે જેથી તેઓ અનેક વ્યાધિના ભોગ થઇ પડે છે. પેટ ફુલે છે, હાથ પગ દોરડી જેવા થઇ જાય છે, ઘડીમા શર્દી, અને ઘડીમાં કાંઇ, એમ અનેક વ્યાધિ આવી પડે છે. અજ્ઞાન મા-બાપોને પ્રજા ફક્ત નિર્માણ કરતા આવડે છે, પણ એટલી ઉમરમા તેઓનુ સરક્ષણ કરવાની અક્કલ તેઓમા હોતી નથી

શારીરિક બાબત બાજુ મૂકી વિદ્યા તરફ લક્ષ આપીએ તો ત્યાંહ પણ એજ અવદશા, ઉપર જણાવેલા કારણોથી જોવામા આવશે. હાલના લોક આપણી ગીર્વાણભાષા ભણવાનુ છોડી અગ્રેજી ભણવા મંડી પડયા છે. ઇતિહાસ શિખવામા રામ, જનક વિગેરેના ચરિત્ર ન શીખવતા આલમગીર જેવાનુ જન્મ વૃતાત શીખવવામાં આવે છે. જે શીખવાથી છોકરાઓના મનપર નઠારી અસરો થાય છે. પોતાના સગા ભાઇઓને રાજ્યપદપ્રાપ્તિના લોભ માટે કેમ મારી નાખવા, તે કળા પણ શીખે છે. શ્રી રામચદ્રજી જેવા મહાત્માઓના ઇતિહાસ શિખ-વવાથી બધુપ્રીતિ, પૂજ્યબુદ્ધિ, માતાપિતાની આજ્ઞા શિરસાવદ્ય, સત્ય બોલવુ અને આચરવુ, પતિનો પત્ની પ્રત્યે પ્રેમ, રાજકીય કુ-

પાલના, પ્રજા સરક્ષણ, એક પત્નીવ્રત, એવા એવા અનેક સદ્ગુણો, શિષ્યો શીખે છે, અને તે પૂજ્યબુદ્ધિવાળા થાય છે, અને પોતે તદનુસાર વર્તતા શીખે છે

મ્હોટા મ્હોટા વિદ્વાનો થયા, બી. એ. એમ. એ. ઇત્યાદિ પદવીઓ પ્રાપ્ત કરી, તથાપિ આર્યધર્મ વિષે કાઇ પણ માહિતી મેળવતા નથી ! આર્યધર્મ એટલે શુ ? તેમા શું તત્વ છે ? તે પણ જાણવાને પ્રયત્ન કરતા નથી અને જ્યારે જાણુતા નથી ત્યારે તે પોતાને પડિત માનનારા, પોતાના પરિવારને તો આવી વિદ્યાનો ક્યાથી બોધ કરી શકે ? મુસલમાન લોક પોતાના બચ્ચાને પ્રારંભથી કુરાને શરીફ શીખવે છે પણ આપણા આર્ય લોક, પોતાના બચ્ચાને વેદના દર્શન માત્ર પણ કરાવતા નથી ! ક્રિશ્ચિયન લોકનો અભ્યુદય, માત્ર તેઓની ધર્મ પ્રત્યે પ્રીતિ એજ છે ! ગ્લાડસ્ટન જેવા મહાન્ વિદ્યાભુષણ સિવાય ધર્મ શિક્ષણ વગેરે ઉત્પન્ન થઇ શકે નહી !

'તબાકુના વ્યસનથી આયુષ્યના પાચ વર્ષ કમતી થાય છે એમ કહેનારા ડાક્ટર જાતે ચીરૂટો, એક પછી એક ફુકતા રહે છે ! આવા ઉપદેશકોના ઉપદેશનુ પરિણામ તેઓની પ્રજા પ્રત્યે કેવુ આવે ? તબાકુ પીવો નહી એમ કહેવામા કુશળ, પણ જાતે તે પીએ ! ત્યારે તેમા 'શુ હશે' એ જીજ્ઞાસાથી બાપ બહાર ગયા કે છોકરો તેનો સ્વાદ કાઢી જુવે છે! આપણે આપણું વર્તન સુધાર્યા વગર અન્યને ઉપદેશ કરવો એ મૂર્ખતા છે. બાળકોમા અનુકરણ કરવાની શક્તિ વિશેષ હોય છે, તેથી તેઓની સમક્ષ નીતિ વિરૂદ્ધ કઇપણ બોલવુ અથવા આચરવુ ન જોઇએ. થોડા સમય ઉપર મને એક એમ. એ. થએલો

વિદ્વાન મળ્યો હતો. તેણે એક શકા કાઢી હતી કે "ભૂત પિશાચ નથી એવુ અમને કોલેજમા પ્રોફેસરોએ શીખવ્યુ છે અને અમને પણ તેવુ લાગે છે પરતુ રાત્રીએ જ્યારે અમે એકલા સ્મશાન જેવા એકાંતવાસ સ્થાનમાથી જઇએ છીએ ત્યારે અમને ભૂત પિશાચની બીતિ કેમ લાગે છે?" મે તેને પુછ્યુ કે "તમારી બાલ્યાવસ્થામા ભૂત પ્રેતની વાતો તમારી આગળ કોઇએ કરી હતી?" તેણે કહ્યુ "હા, અમારી માતા અમે બાલક હતા ત્યારે અમને કહેતી હતી કે 'રાતના બહાર જશો નહી, ત્યા ભૂતપ્રેત હશે તે તમને વળગશે' ત્યારે અમને દેહશત લાગી હતી" ત્યારે મે તેને પ્રત્યુત્તરમા કહ્યુ કે 'તમારી મા એજ એક મોટુ ભૂત છે. અને તેજ ભૂતે તમને ઘેરી લીધા છે." 'नास्ति वेदात्परं शास्त्रं नास्ति मातृसमो गुरु' (महाभारत) વેદોથી વેદોથી પર બીજુ કોઇ શાસ્ત્ર નથી. અને માતાસમાન બીજો કોઇ ગુરૂ નથી. જ્યારે દેશનો અભ્યુદય વિદ્યાસપન્ન સ્ત્રીઓ ઉપર આધાર રાખે છે ત્યારે સ્ત્રીઓને અવશ્ય શિક્ષણ આપવુ જોઇએ જે પ્રમાણે છોકરાઓને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવામા આવે છે તે પ્રમાણે છોકરીઓને પણ અભ્યાસ કરાવવો જોઇએ.

દાખલા તરીકે એક છોકરો પોતાના બાપ સાથે ઉપવનમા ફરતા પૂછવા લાગ્યો કે બાપા આ પુષ્પ શાનુ છે? આ પ્રશ્ન પ્રત્યે લક્ષ ન આપતા બાપે પોતે અગાડી ચાલવા માડયુ. જીજ્ઞાસુ ભાવે બાળકનુ પુછવુ થયુ તો તેના મનનુ શકા સમાધાન પિતાએ કરવુ જોઇતું હતુ. મુખ્ય શિક્ષણ બચ્ચાઓને માતપિતા તરફથીજ મળવું જોઇએ આપણે ચાર પાચ ભાઇઓ (રેજીમેટ) લશ્કરી

માણસ માફક એક સરખી રીતે ચાલી શકીશુ નહી. આપણા પગ વાંકા ચુંકા પડશે. કારણ તે વિદ્યા આપણે શીખ્યા નથી. શિક્ષાની જવાબદારી માતાપિતાની ઉપર છે. પણ તેઓએ પ્રથમ પોતાનુ વર્તન સુધારી પછી પોતાના બાલકને શિક્ષણ દેવું જોઇએ, અને તેઓનુ રક્ષણ કરવું જોઇએ. આ ત્રીજુ કર્તવ્ય છે.

'સમાજ' એ ચોથુ કર્તવ્ય છે, જે વિષે હુ હાલ વિશેષ વિવેચન કરતો નથી. પાચમુ કર્તવ્ય 'મનોરજન' એ છે. મન રંજન કરવા માટે ધર્મને બાધ નહી આવે, એવી રીતે મનને વિશ્રાન્તિ આપવી જોઇએ. મન રજન વિવિધ પ્રકારથી થઇ શકે છે. માટે જે માર્ગ યુક્ત યા ઇષ્ટ હોય તે તેણે યોજવો.

છઠુ અને છેલ્લુ કર્તવ્ય, 'ધર્મ અને ઇશ્વરોપાસના' એ છે. જ્યાહ સુધી મનુષ્ય ઇશ્વરનુ અસ્તિત્વ માનતો નથી ત્યાહ સુધી તેમા મનુષ્યત્વ નથી એમ કહેવુ જોઇએ. હાલમા ઇશ્વરનુ અસ્તિત્વ યથાર્થ રીતે માન્ય કરનાર થોડાજ હોય છે ઓફીસમા જોરથી બોલતા બીક લાગે છે કે રખેને સાહેબ ગુસ્સે થશે પરતુ પરમેશ્વર, સાહેબ કરતા ગમે તેટલો મોટો છે તોપણ તેની બીક રાખતા નથી તેને પ્રસન્ન રાખવા સારૂ તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવુ એ દરેક પ્રાણિમાત્રનુ કર્તવ્ય છે. સર્વ શક્તિમાન પ્રભુની ધાસ્તી રાખી તેના ભક્ત થયા વગર મનુષ્ય પાપાચરણમાથી નિવૃત્ત થઇ શકતું નથી, અને પાપમાર્ગથી પરાવૃત થયા વગર ઇહિપરલોક સાધ્ય થઇ શકતુ નથી તેથીજ આપ ભાઇઓને વિનતિપૂર્વક નિવેદન કરવાનુ કે, આપણે ઇશ્વરના પરમભક્ત થઇને ઇહિપરલોક હિત કરી લેવુ, એ શ્રેયસ્કર છે इत्यालमहे

તદનંતર ઓનરેબલ રાવબહાદુર જસ્ટિસ મહાદેવ ગોવિંદ રાનડે, તે દિવસના અધ્યક્ષ, પોતાનો વિચાર પ્રદર્શિત કરતાં બોલ્યા કે ગ્રહસ્થો "બ્રહ્મચારી નિત્યાનંદજી એ સ્વર્ગવાસી સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીજીના શિષ્યોમાના એક છે. એમનો અને મારો આજ પાંચ છ વર્ષ થયા પરિચય છે. સ્વામી દયાનંદના મૃત્યુબાદ તેમના જેવા વિદ્વાન, અને યોગ્ય, તેમના શિષ્ય મંડળમાંથી કોઇ થવા જોઇએ, એ વાતની જે એક મોટી ખોટ હતી, તે મને કહેતા ખુશી ઉત્પન્ન થાય છે કે તે બ્રહ્મચારી નિત્યાનંદજી મહારાજે પુરી કરી છે અને એમની યોગ્યતા પણ તેવીજ છે. એમના ભાષણ પરથી કોઇ એમ ધારશે કે સ્પેન્સરના એક નિબંધને આધારે વિવેચન કરેલુ છે. તેમા પાચ વિષયના પાચ પ્રકાર વર્ણવેલા છે સ્વામીજીએ આર્યધર્મને અનુસરીને મનુષ્ય જન્મ સફલતાના વિષય ઉપર જે જે વિચારો, જે પ્રમાણે આગલ પડીત સ્પેન્સરે ચર્ચેલા છે તે પ્રમાણે પૂર્ણપણે આપણ સર્વને કહેવાથી આપણે તેમનો ઉપકાર માનવો જોઇએ. ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ એ આપણી આર્ય રીતી પ્રમાણે મનુષ્ય જન્મ સફલતાના ચાર મુખ્ય સાધન છે. અન્ય વિદ્વાનોએ એ ચાર સાધનો શિવાય એ વિષયમા બીજા સાધનોનો સમાવેશ કરેલો છે." ઇત્યાદિ વિચારોથી "લબાણથી કહીને બોલ્યા ક મુબઇના ગૃહસ્યોએ બ્રહ્મચારી તથા સ્વામીજીનો બહુ સત્કાર કર્યો છે, કરે છે, અને કરશે એવી આશા છે. સ્વામીજીનુ ભાષણ સાભળીને મને અતિશય આનદ થયો છે. અને હુ માનુછુ કે હુ આજે કૃતાર્થ થયો છુ."

ભાષણ ૩ જું.

માનવજ્ઞાનસ્રોત:

તા૦ ૨૨ મી જુલાઇ રવિવારને દિવસે ૪ વાગે બ્રહ્મચારી નિત્યાનંદજી મહારાજનું તૃતીય વ્યાખ્યાન, ફ્રામજી કાવસજી ઇનસ્ટીટયૂટમા 'માનવજ્ઞાનસ્રોત.' એ વિષય ઉપર ઑનરેબલ મી. જવ્હેરીલાલ ઉમીયાશંકર યાજ્ઞિકના અધ્યક્ષપણા નીચે થયું હતું તે નીચે પ્રમાણે:

પ્રસિદ્ધ વ્યાખ્યાનકાર બ્રહ્મચારીજી, ભાષણનો ટુંક સાર ગીર્વાણ વાણીમાં કહીને હિંદીમાં બોલવા લાગ્યા. તે બોલ્યા કે ગૃહસ્થો! આજનો મારો વિષય પૂર્વે નિવેદન કર્યા પ્રમાણે 'માનવજ્ઞાન સ્રોત' એ છે. એનો અર્થ એ છે કે, જે પ્રમાણે જલના ઉદ્દ્ભવને સ્રોત યા ઝરો કહે છે, તે પ્રમાણે મનુષ્યના જ્ઞાનના ઉદ્દ્ભવને માનવજ્ઞાનસ્રોત. કહે છે. મનુષ્યના જ્ઞાનનો ઉદ્દ્ભવ ક્યાંથી થાય છે તે આજ આપણે જોઇએ.

આ વિષય ઘણો ગહન છે. આસ્તિક લોક એવું માને છે કે, "પરમેશ્વરથી જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ છે." અને નાસ્તિક લોક એવું માને છે કે, "જ્ઞાનોત્પત્તિ સ્વાભાવિક છે, નૈસર્ગિક છે, કોઇએ આપેલી નથી.'

'જ્ઞાન નથી' એવો અનુભવ કોઇપણ મનુષ્યને થયો નથી. 'અમુક વસ્તુ ઘડો છે, વા અમુક વસ્તુ બીજી કાંઈ વસ્તુવિશેષ છે,' એમ દરેક જણ જાણી શકે છે આથીજ સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કે, 'જ્ઞાન છે' તે નથી એવું કોઈનું પણ કહેવું નથી. જે પ્રમાણે આસ્તિકને જ્ઞાનનું અસ્તિત્વ કબુલ છે, તેમજ નાસ્તિકને પણ છે. મતભેદ માત્ર એટલોજ કે, એક તેને નૈસર્ગિક કહે છે, અને બીજા ઈશ્વરદત્ત માને છે. આસ્તિક, નાસ્તિકના મતમાંથી ખરું શું, તે હવે તપાસીએ.

મનુષ્યમાં જાણવાની શક્તિ સ્વાભાવિક હોય છે, પરંતુ નિમિત્ત સિવાય જ્ઞાન થતું નથી. એમ ઉત્તરરામચરિતમા પણ કહેલુ છે,

वितरातिगुरु प्राज्ञे विद्या यथैव तथा जडे । न तु खलु तयोर्ज्ञाने शक्ति करोत्यपहन्ति वा ॥ भवति च पुनर्भूयान्भेद फल प्रति तद्यथा । प्रभवति शुचिर्बिम्बोद्ग्राहे मणिर्न मृदा चय ॥ १ ॥ उ रा. चरित.

એક વિદ્વાન ગુરૂએ બે વિદ્યાર્થિઓને સરખી મેહનત લઇ ભણાવ્યા, પણ તેમાનો એક ભણે છે, અને બીજાને શીખવ્યા છતા આવડતું નથી. આપરથી સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કે, જો કે જ્ઞાનશક્તિ બેઉમા છે, તો પણ ભણુવાની શક્તિ સમાન નથી

જ્ઞાનનુ અસ્તિત્વપણું બે રીતે માની શકાય છે. એક પરમેશ્વરીય- અને બીજુ નૈસર્ગિક.

પરમેશ્વરદત્ત જ્ઞાન માનવામા પણ બે પક્ષ છે. 'ઇશ્વરે વેદદ્વારા જ્ઞાન આપ્યુ છે, એમ આર્યલોક માને છે. મુસલમાન અને ક્રિશ્ચિયન લોક 'કુરાન અને બાયબલદ્વારા તે આપ્યુ છે,' એમ માને છે. પરમેશ્વર દત્ત જ્ઞાન માનવાનો આ પહેલો પ્રકાર છે. બીજા પક્ષનુ કહેવું એવુ છે કે, પરમેશ્વરે પુસ્તકદ્વારા જ્ઞાન આપ્યુ નથી. પણ પ્રત્યેકને થોડી ઘણી જ્ઞાન શક્તિ આપેલી છે. બીજા પક્ષનુ કહેવુ એવું છે કે, પરમેશ્વરે જ્ઞાન આપ્યુ નથી પણ તે ધીમે ધીમે વૃદ્ધિગત થાય છે

નાસ્તિક પક્ષવાલા સાથે વાદવિવાદ કરવાનો આજનો સમય નથી. તેની સાથે વાદ કરતી વખતે ઇશ્વર છે યા નહી, એ ઉપર વિવાદ ચલાવવો પડશે જે આજનુ કર્તવ્ય નથી જે પરમેશ્વરને માને છે, તેઓનુ કહેવુ શુ છે, તે વિષે આપણે આજ વિચાર કરીએ

માતાપિતા છોકરાને જન્મ આપ્યા પછી તેની તજવીજ રાખવામા બે પરવા રહી શકે કે? આપણે સર્વ મનુષ્યમાત્ર જે તે પરમ્ કૃપાળુ દયાનિધાનની પ્રજા છૈયે, તેને આપણા હિત વિષે કેટલી કાળજી હોવી જોઇએ? જેણે આપણુ સર્વને ઉત્પન્ન કરેલા છે, તે શુ આપણી તજવીજ ન કરતાં આપણને જંગલમા રખડતા એકલા મૂકી દેશે? શુ તેને પોતાની પ્રજા વિષે કાંઇ કાળજી નથી? જેમ માબાપ પોતાના છોકરાને જગલમા મૂકવાનુ દુષ્ટ કૃત્ય કરી શકતા નથી, તેમજ પરમ્ કૃપાળુ ઇશ્વરને હાથે પણ એવું કૃત્ય કોઇપણ દિવસ થઇ શકે નહી. મનુષ્યની પ્રથમથી સઘળી તજવીજ કર્યા વગર તે તેન નિર્માણ કરતો નથી. પ્રથમથી પોતાની પ્રજાની સઘળી વ્યવસ્થા કર્યા પછી તે મનુષ્યને ઉત્પન્ન કરે છે, એમ હોવુ જોઇએ. મનુષ્યને ઉત્પન્ન કર્યા પહેલા તેને દુખ ન આવી પડે, માટે પ્રથમથીજ જ્ઞાન નિર્માણ કરી મૂક્યુ છે. ઇશ્વિરનુ અસ્તિત્વપણું માનનારાઓએ આ અવશ્ય કબુલ કરવુ જોઇએ. આપરથી જ્ઞાન એ ઇશ્વરપ્રણીત છે, એમ સિદ્ધ થાય છે.

'જ્ઞાન શનૈ શનૈ વૃદ્ધિગત થાય છે. તે કોઇએ આપેલુ નથી' એમ જે કહે છે, તેઓનુ કહેવું કેટલે અશે ખરૂ છે તે હવે તપાસીએ.

આ દુનિયાને ઉત્પન્ન થયાને કોટ્યાવધિ વર્ષ થયા. ખ્રિસ્તિલોક પૃથ્વીની ઉત્પત્તિ પાંચહજાર વર્ષની અદર માને છે પરતુ તેઓ હવે સમજવા લાગ્યા છે કે, એ અમારૂં કહેવુ ભૂલભરેલું છે. પ્રસિદ્ધ ભારતયુદ્ધને પાચહજારથી અધિક વર્ષ થયા છે, એ સપ્ર-

માણુ છે. તેથી તેની પહેલા ઘણા પ્રાચીન સમયમા સૃષ્ટિ નિર્માણ થયેલી હોવી જોઇએ, એ સ્પષ્ટ છે. આટલા વિશાલ સમયાવધીમાં કોઇ પુરૂષ ગુરૂવિના જ્ઞાની થયો હોય, એવી સ્વયસિદ્ધ જ્ઞાનીનુ એક પણ દષ્ટાંત ઉપલબ્ધ થતુ નથી. વિદ્યા પ્રાપ્ત્યર્થ ગુરૂની આવસ્યકતા છેજ. ગુરૂ સિવાય કાળત્રયમા પણ વિદ્યા પ્રાપ્ત થઈ શકે નહી. જ્યારે એમજ છે, ત્યારે સૃષ્ટિના પ્રારભમાં ગુરૂ સિવાય વિદ્યા કેમ પ્રાપ્ત થઇ ? પ્રાચીનકાળમા મહાન્ મહાન્ જ્ઞાની અને વિદ્યા સંપન્ન લોક થઇ ગયા, એ અનેક સસ્કૃત ગ્રથોના આધારે હુ સપ્રમાણ સિદ્ધ કરી આપીશ. કોઇ આ ઉપરથી એમ નહી સમજશો કે, ઉપલુ કહેવુ મારૂ પોતાનુ છે. આ બાબતના ટેકામા મારી પાસે સબળ પુરાવા છે. આ વાત ખોટી છે, એમ કહેનારા માત્ર ખોટી તોપો મારે છે, પણ સપ્રમાણ કઇ કહેતા નથી. ગુરૂવિના જ્ઞાન નથી, એ સ્પષ્ટ છે. આ ઉપરથી તેઓને ગુરૂ હોવાજ જોઇએ, એ નિર્વિવાદ છે. અમારા પ્રાચીન રૂષિઓનુ વર્તન એવા પ્રકારનુ હતુ કે, તેઓ પોતાનુ આખુ આયુષ્ય એકજ વિષયમા લગાડીને તેમા નિષ્પન્ન થતા હતા. હાલના લોકોના મનની સ્થિતિ 'સરડા' જનાવરના રગ પ્રમાણે દિવસમા ત્રણ વખત બદલાય છે દશ પદર મિનીટ સુધી તેઓનુ મન સ્થિરવૃત્તિથી રહી શકતું નથી. ત્યારે મહોટા મહોટા ગહન વિષયોનુ જ્ઞાન સપાદન કરીને વાદવિવાદ કરવાની કુશળતા તો એ લોકોમા ક્યાથી આવે ?

મહર્ષિ પતજલિકૃત યોગશાસ્ત્રમા આ વિષયનુ વિવેચન યાથાતથ્ય કરેલુ છે. स पूर्वेषामपि गुरुः कालेनानवच्छेदात् તેમા સર્વવ્યાપી સર્વાન્તર્યામી પરમાત્માને સર્વનો ગુરૂ માનેલો છે. એની પૂર્વે કોઇને પણ

જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થઇ નથી. જ્ઞાનરૂપી સ્રોતનુ આ પ્રારંભસ્થાન છે. સૂર્યનો પ્રકાશ ગમે તેટલો તેજસ્વી અને અક્ષિકાને અસહ્ય છતાં, એક જન્માધ પુરૂષને તે પ્રકાશનુ સ્વરૂપ અને અસ્તિત્વ કહ્યા છતાં તેની બિલ્કુલ ખાત્રી થઇ શકતી નથી. તદ્વત્ પાત્રતા સિવાય માત્ર ચર્મચક્ષુથી આ વિષયનું જ્ઞાન થઇ શકતું નથી. ગુરૂવિના વિદ્યાપ્રાપ્તિ નથી એ સ્પષ્ટ છે, અને તે ગુરૂ પરમેશ્વરજ એમ આસ્તિક લોકોએ કબુલ કરવુજ જોઇએ.

વેદ એ જ્ઞાનનો ભડાર છે 'પરમેશ્વરે વેદદ્વારા, વિદ્યા જનસમુહમાં ઉત્તીર્ણ કરી છે' એમ એક પક્ષનુ કહેવું છે. અને અન્ય પક્ષનુ એવું માનવુ છે કે, 'શનૈ' શનૈ મનુષ્યની યોગ્યતા પ્રમાણે તેઓને ઇશ્વરે જ્ઞાન આપ્યુ છે.' આ તેઓનુ માનવુ દોષરહિત નથી. કારણ આપણુને સહજ માલમ પડી આવે છે કે, એક પક્ષનું જ્ઞાન અન્ય પક્ષના જ્ઞાનથી ઉલટુ અને ભિન્ન છે. ઇશ્વરદત્ત જ્ઞાનમાં ભિન્નત્વનો સભવ હોતો નથી કારણ સર્વશક્તિમાન્ ન્યાયી ઇશ્વર, એકને એક, અને બીજાને બીજુ, કદી આપેજ નહીં જ્યારે સૃષ્ટિક્રમમાં સર્વત્ર, ઇશ્વરની સામ્યતા દૃષ્ટિએ પડે છે, ત્યારે એ એકજ વિષયમાં તેનુ પ્રતિકૂળ વર્તન કેમ સભવે ? આપરથી પરમેશ્વરે પાત્રતા પ્રમાણે શનૈ શનૈ મનુષ્યને ભિન્ન ભિન્ન જ્ઞાન આપ્યુ નથી, સર્વને એક સરખુજ જ્ઞાન આપેલુ હોવુ જોઇએ અને તે આર્ય લોકોની સમજુતી પ્રમાણે વેદદ્વારાથીજ થએલુ સમજાય છે. આર્યલોકો જેમ વેદને ઇશ્વરપ્રણીત માને છે, તેમ મુસલમાન લોક કુરાન શરીફને, અને ખ્રિશ્ચિયનલોક બાયબલને માને છે. જયારે ઇશ્વર એકજ છે, ત્યારે તેણે

ત્રણ પુસ્તકો ત્રણ જુદા જુદા વખતે નિર્માણ કર્યા, એ બનવું કેવળ અશક્ય છે. "પૂર્વની થઇ ગએલી કેટલીક ભુલો સુધારવાને માટે તેને બીજા નવીન પુસ્તકો કરવાની જરૂર પડી," એવુ ખ્રિસ્તિ અને મુસલમાન ભાઇઓનુ કહેવુ છે. પણ આ તેઓનુ કહેવું સાર્થ નથી. ઇશ્વરના સર્વોત્તમ ગુણોની કલ્પના કરતા, તેને હાથે આવી ભૂલો થાય, અને પછીથી તેને તે સુધારવી પડે, એ કહેવુ 'ઇશ્વિર નથી' એમ કહેનારાઓના વર્ગમા આવી જાય છે. જેને હાથે ભુલ થાય તે ઇશ્વિર નથી, એમ પ્રથમથીજ કહેવુ જોઇએ ઇશ્વરે ત્રણ પુસ્તકો જુદે જુદે સમયે બનાવ્યા એ કહેવુ કેમ સભવે? ત્રણ નહી પણ એક પુસ્તક તેને હાથે નિર્માણ થએલુ હોવુ જોઇએ હવે ત્રણ પુસ્તકોમાથી ઇશ્વરપ્રણીત પુસ્તક કયુ, તે વિષે આપણે હવે વિચાર કરવાનો છે.

યાવત્પયત મનુષ્યમાત્ર પક્ષપાત બુદ્ધિથી વર્તે છે, તાવત્પર્યંત તેમા સત્યાસત્ય નિર્ણય કરવાની શક્તિ આવતી નથી. પરતુ જીજ્ઞાસુ લોક જે યથાર્થ હોય છે, તેનુજ માત્ર ગ્રહણ કરે છે રાજ્યાધિકાર, વ્યાપારાદિ ખટાટોપ; રણસગ્રામ, જય વિજય, એ સર્વ એક બાજુએ મૂકી, ખરૂ શુ, અને ઇશ્વરપ્રણીત પુસ્તક કયુ, તે આપણે જોઇએ.

'પીળુ તે સર્વ સુવર્ણ નથી, સુવર્ણ પ્રમાણે પિત્તળ પણ પીળા રગનુ છે. અગ્નિ તેને કહેવી જોઇએ કે, જેમા દહન અને પ્રકાશની શક્તિ હોય. આથી વ્યતિરિક્ત લક્ષણયુક્ત વસ્તુને અગ્નિ કહી શકાય નહી.' તે પ્રમાણેજ જેમા અલૌકિક, ઇશ્વરતુલ્ય શક્તિ હોય, તેનેજ ઇશ્વર કહેવો અને સૃષ્ટ્યારભમા જે પુસ્તક નિર્માણ થયુ હોય તેજ

ઇશ્વિરપ્રણીત માનવુ જોઇએ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ પછી ઘણા કાળે નિર્મિત થએલા પુસ્તકોને ઇશ્વરપ્રણીત કહેવાય નહી. વળી જો કોઇ રાજા નવુ રાજ્ય પોતાના કાબુમા લે છે, ત્યારે તે રાજ્યમા સર્વત્ર શાંતિ ફેલાવવા માટે પીનલકોડ સરખો એક કાયદો અમલમાં મૂકે છે. તે પ્રમાણેજ આ પૃથ્વી જેવા એક મ્હોટા રાજ્યમાં વસ્તા લોકોના પ્રબધ સારૂ ઇશ્વરે કોઇપણ ન્યાય પુસ્તક કરેલુ હોવુ જોઇએ. જે રાજ્યમાં કોઇપણ જાતનો પ્રબધ હોતો નથી, અને ન્હાના મ્હોટા સર્વ અપરાધોની એકજ શિક્ષા હોય છે, તેવુ રાજ્ય, તેના રાજાને એક કલકરૂપ છે. પરતુ ઇશ્વર સર્વ રાજાઓમાં એક ખરો ને ન્યાયી રાજા છે. તેના હાથથી અધેર રાજ્યના જેવુ વર્તન પણ કાલત્રયમા બનવાનુ નથી. તેના રાજ્યમા સર્વત્ર ન્યાય ન્યાય થઈ રહેવાને માટે નીતિગ્રથ કરેલો હોવો જોઇએ. તે ગ્રથ કયો તેજ જોવાનુ આજનુ આપણુ કર્તવ્ય છે

સૃષ્ટિના સર્વ તત્વવેત્તા (ફિલાસફર) વેદનુ પુરાતનત્વ કબુલ કરે છે. આગલ પડિતવર્ય પ્રોફેસર ભટ્ મેક્ષમુલર આ વાત કબુલ કરે છે. સસ્કૃત ગ્રંથોમા સર્વથા પ્રાચીન ગ્રથ વેદ એજ છે.

કુરાનેશરીફ નિર્મિત થયાને માત્ર ૧૩૦૦ વર્ષ થયા છે. તે હજરત મહમદ પેગબર સાહેબે બનાવેલુ છે. બાયબલ થયાને કેટલા વર્ષ થયા તે કહેવાની હુ કાઇ પણ આવશ્યકતા જોતો નથી. ન્હાના ન્હાના છોકરાં છોકરીને મોઢે એ વાત હોય છે. હાલ ઇસવીસન ૧૮૯૪ મુ વ. ચાલે છે. પારસીઓનો ગાથા ગ્રથ મે જોયો છે. તે પરથી હુ કહી શકુ છુ કે પારસી લોકોના પૂજ્ય ગૃહસ્થ જર

ઘોસ્ત અને વ્યાસમુનીનો વાદવિવાદ થયેલો છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ માલમ પડી આવે છે કે, પારસી લોકોના પુસ્તક કરતા હમારો વેદ જુનો છે. ભારતગ્રંથ નિર્માણ થયાને પાચહજાર વર્ષથી કાંઈ વધારે વર્ષ થએલા હોવા જોઇએ. એના ઘણા પૂર્વકાળમા વાલ્મિકી રામાયણ ઉત્પન્ન થયેલુ છે. અને વાલ્મિકી રામાયણના અતિશય પૂર્વસમયમાં વેદ નિર્માણ થયેલો છે ત્યારે વેદને અસ્તિત્વમા આવ્યાને ઘણા ઘણાં વર્ષો થયેલા છે. એની પૂર્વે બીજુ કોઇપણ પુસ્તક નિર્માણ થયેલુ ઉપલબ્ધ થતું નથી. સર્વથી પ્રાચીનગ્રથ વેદ એજ છે. જો ઇશ્વરનિર્મિત કોઇપણ પુસ્તક હોય તો તે વેદ એજ છે એમા કાંઇપણ સશય નથી.

સત્ય અને અખડ જ્ઞાનનુ લક્ષણ એ છે કે, તેમા સૃષ્ટિક્રમ વીરૂદ્ધ વાત હોવી ન જોઇએ. ભૂગોલમા હિદુસ્થાનની પશ્ચિમે અફગાનિસ્થાન છે એમ લખેલુ છે, અને તે નકશામા પૂર્વદિશામા બતાવવું એ પરસ્પર વિરોધી છે. નકશો અને ભૂગોળ જો એકજ ગ્રથકારે બનાવેલો હોય તો તે અવિદ્વાન હોવો જોઇએ તેજપ્રમાણે વેદમા સૃષ્ટિક્રમ વીરૂદ્ધ જો કાંઈ વાત હોય તો તેનો કર્તા પણ અવિદ્વાન હોવો જોઇએ અથવા તે અને ઇશ્વર બેઉ ભિન્ન ભિન્ન હોવા જોઇએ. ઇશ્વર સર્વજ્ઞ, સર્વવિદ્યાકલા પ્રવીણ છે અને તે અવિદ્વાન્ નથી. પરસ્પર વીરૂદ્ધ વાત તેને હાથે કદિપણ બને એમ નથી પુસ્તકમા લખેલુ હોય કાઇ, અને સૃષ્ટિક્રમ હોય જૂદોજ, એવુ તેને હાથે કદિ થવાનું નથી. ઇસ્વરકૃત પુસ્તકમા કોઇપિણ દોષ હોવો ન જોઇએ અને હોય એવો સભવ પણ નથી "જ્યારે તમે ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે કહોછો અને વળી કહોછો કે વેદ એ ઇશ્વરપ્રણીત પુસ્તક છે, ત્યારે વેદમા ભલ-

तुंज लखेलु छे तेनो जवाब शु ? ए मेळ केम मळे ? " आवो प्रश्न हालना केटलाएक विद्वानो करे छे. आ तेओनो आक्षेप सकृतद्दर्शनमा जो के खरो भासे छे तो पण तेमा केटली सत्यता छे ते हवे आपणे जोइए. वेदमा शु शु दोष छे तेनो विचार हवे आपणे करीए.

' कर्ता सिवाय कार्य बनतु नथी ' ए सृष्टिक्रमनो एक मुख्य सिद्धांत छे. ' बाप नथी पण हु छु ' ए कहेवु केटलु मुर्खाई भरेलु छे ? माबाप सिवाय कोइ उत्पन्न थयु होय एवु जे पुस्तकमां होय ते पुस्तक इश्वरप्रणीत कदिपण कही शकाय नही. वेदमां सृष्टिक्रम वीरुद्ध काइपण लखेलु नथी ए वेदनो मर्म जाणनारनेज खबर पडे. ' आपणे आर्य छैए, विद्वान छैए, अमारा पूर्वजो सर्व विद्यामा कुशळ हता. ' एवु घमंड अमे राखीए छैए. पण मोटी दिलगीरी अने शरमनी वात छे के वेदनो वास्तविक अर्थ अमारामाना विद्वान् कहेवाता बहुलोक जाणता नथी. वेदमा एकमेकथी प्रतिकुळ वात मळवानी नथी. आपणने तेवा प्रकारनु परस्पर वीरोधीपणुं लागवानु कारण एटलुज के आपणे वेदनो अर्थ वास्तविक रीते जाणी शकता नथी. वेदमां कोइपण वात पक्षपातवाळी लखेली जोवामां आवती नथी अमारा ऋषिओने " उदारचरितानातुवसुधैव कुटुंबक " ए शिक्षण शा उपरथी मळ्यु हतुं ? फक्त वेद एज ए शिक्षणनु कारण हतु. वेदमा एक देशनु, किंवा एक जातिनु कल्याण थाओ. बीजानु थाओ नही, एवु बिल्कुल नथी. परमेश्वर आगळ सघळा प्राणी सरखाज छे. आर्य, शुद्र, हिंदु, मुसलमान, इसाइ, कसाइ,

એ ભેદ તેનીપાસે નથી. સર્વ માનવજાત એકલીજ નહી, પણ એકદર સર્વ પ્રાણીમાત્ર તેને એક સરખાંજ છે. તટા બખેડા જે કાંઇ થાય છે, તે ફક્ત તમારા અમારા દુરાગ્રહને લીધેજ. વેદમા પૂર્ણ ન્યાય છે. પરંતુ જો કોઇ માણસ આપણને વિનાકારણે ત્રાસ આપે તો ખ્રિસ્તી લોકના પુસ્તકની ઉદાર બુદ્ધિ પ્રમાણે ' એક તમાચો ખાધા પછી બીજો ગાલ અગાડી ન ધરતા ' પોતાના સંરક્ષણને અર્થે ન્યાયથી તેનો પ્રતિકાર કરવો જોઇએ, તેનું નિવારણ કરવું જોઇએ, તેને સમજાવવો જોઇએ. આમ કરવાથી એ કાર્ય સૃષ્ટિક્રમ વીરૂદ્ધ થતું નથી. તે સૃષ્ટિક્રમાનુસારજ થાય છે, એમ સમજવુ જોઇએ

સર્વ પ્રાણી ઇશ્વરનિર્મિત છે એક પ્રિય અને બીજા અપ્રિય એવી તેને કલ્પના કદિ હોતી નથી. જ્યારે સર્વ કોઇ તેની પ્રજા છે ત્યારે તે અમુકને ઠાર મારી નાખો એવુ કદિપણ કહેશે નહી. હિંસા કરવી એ જ્યારે ઇશ્વરને અપ્રિય વાત છે, ત્યારે હિંસા કરવા માટે તે વેદમા કેમ આજ્ઞા કરી શકે ? વેદમા હિંસા કરવા માટે સમ્મતિ આપી છે એમ કેટલાએક પોતાને દીર્ઘબુદ્ધિવાળા અને શાણા માનનારાલોક એવુ સ્થાપિત કરવા લાગ્યા છે પરંતુ એ તેઓની મ્હોટી ભૂલ છે. સંસ્કૃત ભાષા એવી છે કે તેમા શબ્દોના અનેક ગર્ભિત અર્થ થઇ શકે છે. એક એક શબ્દના જુદા જુદા પ્રકારના અનેક અર્થ હોય છે. જ્યા જે શબ્દ યુક્ત હોય ત્યાજ તેની યોજના અને અર્થ કરવો જોઇએ. વેદના શબ્દનો યોગ્ય અર્થ કરતી વખતે પુષ્કળ પ્રમાદ થયો છે, થાય છે, અને થશે પણ સિંધવ એટલે ઘોડો, અને મીઠું. પરંતુ ભોજનાદિક પ્રસંગે સિંધવ શબ્દનો

પ્રયોગ આવ્યો હોય તો ત્યા તેનો અર્થ યોગ્ય અને યુક્ત, 'મીઠુ' ન કરતા અમારા લોક પૂર્વે ભોજનમા "સિધવ એટલે ઘોડાનો ઉપયોગ કરતા હતા, અર્થાત્ ઘોડાનું માંસ ભક્ષણ કરતા હતા." એવો કુત્સિત અર્થ કેમ કબુલ કરી શકાય ? પૂર્વાપર સંબધ સાથે સદર્ભ થાય એવો તેનો અર્થ કરવો જોઇએ. આપણું કહેવુ સત્ય છે એમ લોકોને બતાવવા માટે શબ્દનો ભલતોજ અર્થ કરી, લોકોના મનપર ખોટી વાત ઠસાવવી ન જોઇએ.

અદિતિ એ શબ્દનો અર્થ મનમાને તેમ કરીને અમારા શાણા વિદ્વાનો વેદની ચેષ્ટા કરાવે છે. જેમકે 'અદિતિ એ સૂર્યની માતા છે.' "સૂર્ય અદિતિના ઉદરમા કેમ માઇ શક્યો ! તમારા વેદમા આ ઉપરથી માલમ પડે છે કે ખરી વાત તો ક્વચિતજ જોવામા આવે છે. પણ ખરૂ તો સઘળુ કલ્પનાથી ભરેલુ છે." આવા તેના ગર્હણીય પ્રશ્ન માટ અમને દયા આવે છે.

અદિતિ એ શબ્દનો અર્થ પ્રકાશ, અતરિક્ષ, માતાપિતા, વગેરે થાય છે. અને ઉપલા અર્થના મેળ પણ મળતો આવે છે. છતાપિ લોકો અર્થનો અનર્થ કરીને કેવી મ્હોટી ભયકર ભૂલ કરી નાખે છે ! અતરિક્ષમા સૂર્ય ઉત્પન્ન થયો, એવો અર્થ ન કરતા મન માને તેવો અર્થ કરી વેદ જેવા પૂજ્ય ગ્રથને દોષ લગાડવા લાગ્યા છે. अहिंसा परमो धर्म એ તત્વ, વેદમા સર્વત્ર જોવામા આવે છે. છતાં હિંસા કરવી એ વેદની સમતિ છે, એ કહેવુ કેટલુ અસભવિત લાગે છે ગોમેધ, અજામેધ, અશ્વમેધ, એના અર્થમા પણ લોકો ઘણીભયકર ભૂલ કરે છે. પ્રાચીનકાળમા હિદુલોકોમાં હિસા થતી હતી, એ સિદ્ધ કરવાને લોક

બદ્ધપરિકર થઇ રહ્યા છે. અન્નનું એક નામ ' ગો ' છે, અને ધૃતનુ નામ ' મેધ ' છે. તથાપિ ગોમેધનો અર્થ ગાયની હિંસા એવો કરે છે. હિંદુ જેવા ગાયને માતાથી વધારે પૂજ્ય માનનાર દુનિયામા બીજા કોઇ નથી. આવી પૂજ્ય માનેલી ગોમાતાને તે શુ મારે કે ? લોકો અર્થનો અનર્થ કરી અનેક કુતર્કો ઉત્પન્ન કરે છે, એ મ્હોટી દીલગીરીની વાત છે. વેદમા હિંસા બિલ્કુલ નથી, એ સંબંધી મે એક પુસ્તક તૈયાર કરવા માડયુ છે. અમારામા માસાહાર નહોતો એ અનેક સસ્કૃત ગ્રથાધારે હુ સપ્રમાણ સિદ્ધ કરી આપનાર છુ.

અશ્વમેધ, અજામેધ, વિગેરે અર્થના પણ અનર્થ થએલો છે. અશ્વ એટલે ઇશ્વર, એવો અર્થ થાય છે. તે પ્રમાણે અજા, અર્થાત્ ધાન્ય, એવો અર્થ થાય છે. તેનો અર્થ ઘોડો અને બકરી એવો થાય છે ખરો, તો પણ આ ઠેકાણે તેવો અર્થ કરવો અનુચિત્ છે. હવ્ય પદાર્થ માસ વર્જવજ હોવો જોઇએ. કપુર, કસ્તુરી, ચદન એવા સુગધી પદાર્થોનોજ હવન થાય છે હવન કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હવા શુદ્ધ કરવી એજ છે. માસનો હવન કરવાથી હવા શુદ્ધ થશે કે બગડશે ? "પ્રાણીઓની હત્યા કરવાથી જો સ્વર્ગપ્રાપ્તિ થાય તો નરકની પ્રાપ્તિ થવાને શુ કરવુ જોઇએ ?" એમ એક કવિનુ કહેવુ છે અને તે યથાર્થ છે. વેદમા હિંસા પ્રતિપાદિત નથી, એ હુ તેઓને સિદ્ધ કરી આપીશ.

તેજ પ્રમાણે જે ગ્રથમા કોઇની નિંદા યા સ્તુતિ નથી, તેજ ઇશ્વરકૃત પુસ્તક હોવુ જોઇએ. વેદમા જો કોઇનુ કર્તા તરીકે નામ હોત તો તે માનવકૃત પુસ્તક ગણાતે કારણ કોઇનુ પણ કર્તા તરી-

કે નામ આવે તો એમ સમજવું કે તે ગ્રંથની પૂર્વ તેનો કર્તા હોવો જોઇએ પરંતુ વેદમાં કોઇનુ પણ નામ નથી. તે ઇશ્વરનિર્મિતજ છે. સૃષ્ટિના પ્રલયકાલ સમયે વેદ, પરમાત્મામા અતર્ધાન થાય છે, તેનો આદિ યા અંત નથી, અર્થાત્ તે અનાદિ છે.

પૂર્વમિમાંસા જેને કર્મમિમાંસા એમ પણ કહે છે, તેમા કથન કરેલુ છે કે, વેદમા સામાન્ય પદાર્થોનુજ વર્ણન છે. પરતુ શ્રુતિ सामान्य मात्रम् ' વિશેષ વ્યક્તિનુ તેમા વર્ણન નથી એ ઉપરથી એમ જોવામાં આવે છે કે, વેદ એ માનવપ્રણીત નથી. સૃષ્ટિની આદિ અને અતમા જે વિદ્યા રહે છે તેજ પરમેશ્વરદત્ત છે. મતમતાતર જે જોવામાં આવે છે તે સઘળા માનવકૃત પુસ્તકમાજ હોય છે. ઇશ્વરપ્રણીત પુસ્તકમાં પૂર્વાપર વીરોધ હોતો નથી. કુરાન વગેરે ગ્રથોમા લખેલુ છે કે ઇશ્વરે સર્વ પૂર્વ ગ્રથો રદ કરીને આ કુરાનેશરીફ નવુ પુસ્તક રચેલુ છે. પરંતુ આમ કહેવામા ઇશ્વરને દોષભાગી ઠરાવવા જેવુ થાય છે. પૂર્વે જે ભૂલ થઇ હતી તે સુધારવા માટે આ નવો ગ્રંથ બનાવવો પડયો અર્થાત્ ઇશ્વરને હાથે અગાડી ભૂલ થઇ હતી એમ સિદ્ધ થયુ. હવે મનુષ્યની માફક જો ઇશ્વર ભૂલ કરવા લાગે તો પછી તે ઇસ્વર શાનો ? ઇસ્વરને હાથે કાલત્રયમા પણ ભૂલ થવાની નથી. અને જ્યાં ભૂલ ન હોય ત્યા તે દુરસ્ત કરવાની આવશ્યકતાજ હોતી નથી. ઈશ્વરને પૂર્વના પુસ્તક રદ કરવાનો પ્રસગ આવ્યો પણ નથી, અને આવશે પણ નહી હવે તમે સુજ્ઞ પરિક્ષકો સહજ સમજી શકયા હશો કે ઇશ્વરપ્રણીત પુસ્તક કયુ અને માનવપ્રણીત કયુ ? બાયબલ અને

બીજા ધર્મ પુસ્તકોની પણ આવીજ સ્થિતિ છે. ઇશ્વરપ્રણીત જો કોઇ પુસ્તક હોય તો વેદજ છે એમ સિદ્ધ થઇ ચુક્યું છે.

વેદમા પૂર્વાપર વીરોધ વિષે કેટલાએક ઉદાહરણ અપાય છે. તેઓ કહે છે કે “ યજુર્વેદના ૪૦ મા અધ્યાયના ૮ મા મત્રમા ઇશ્વર ‘નિરાકાર છે’ એમ કહેલુ છે सपर्यगाच्छुक्रमकायमव्रण इ० અને અન્યત્ર વળી सहस्रशीर्षा सहस्राक्ष महस्रापात् ઇશ્વર છે એમ કહેલું છે આ પૂર્વાપર વિરોધ નથી શુ ? ” પરતુ અત્યંત દીલગીરીની વાત છે કે યથાર્થ જ્ઞાન નહી હોવાથી અર્થ કરવામા તેઓ ભૂલ કરે છે. વેદનો ગર્ભિત અર્થ સારા શ્રમ વગર સહજ સમજી શકાતો નથી રામકૃષ્ણ ગોપાળ ભાડારકરના એક બે પુસ્તક શીખીને, અથવા કોશની મદદથી વેદનો અર્થ સમજવાની યોગ્યતા આવી જાય, એમ સમજવુ નહી. महस्रशीर्ष इ० એ મત્રનો અર્થ લોક એવો કરે છે કે, ઇશ્વરને હજાર મહોડા, હજાર આખો, અને હાથ, પગ વિગેરે છે, પણ એમ નથી. જેમ આપણે કહીએ કે, “આજ સભામા પાચસો ડોકા હતાં. અર્થાત ૫૦૦ મનુષ્ય હતા. ” તેજ પ્રમાણે ઇશ્વરને હજાર મસ્તક છે, એમ કહેવા કરતા જેમા હજારો મનુષ્ય રહે છે તે सहस्रशीर्ष ઇશ્વર આ કહેવુ અલકારિક છે. ‘ પચ ત્યા પરમેશ્વર ’ એ કહેવત સુપ્રસિદ્ધ છે અને महस्रशीर्ष એનો ગર્ભિત અર્થ પણ એવોજ છે. ‘ જે સર્વવ્યાપી પરમેશ્વરમા આ જગત્ સમાવિષ્ટ થએલુ છે, તેને તુ માન ’ આ પ્રમાણે તેનો વાસ્તવિક અર્થ છે એમા કાઇ પૂર્વાપર દોષ આવતો નથી.

પ્રત્યેક ગ્રથકાર ગ્રથની આદિ વા અતમા પોતાનુ નામ અને

શક લખે છે. તે પ્રમાણે વેદમાં કાઇ પણ જોવામા આવતુ નથી. તે મનુષ્યપ્રણીત નથી. વેદની ઉત્પત્તિ પરમેશ્વરથીજ થયેલી છે, એમ તેમાં લખેલુ છે. વેદવ્યાસ એનો અર્થ વેદનો વ્યાસ એ છે. જેમ વર્તુલમા વ્યાસ, એક છેડેથી બીજે છેડે જઇ શકે છે, તેમ વેદમા જે એક છેડેથી બીજે છેડે જાય છે, એટલે તેમા નિષ્ણાત થાય છે તેનેજ વેદવ્યાસ કહે છે. વેદ જેવી ગહન ફિલાસોફીનો કર્તા કેવો મહોટો વિદ્વાન હોવો જોઇએ ! શ્રી શંકરાચાર્યે પણ કહેલુ છે. ‘ शास्त्रयोनित्वात् ’

કણાદ ઋષિ કહે છે કે “ વેદગ્રંથોને આપણે પ્રમાણભુત માનીએ છૈયે. કારણ તેમા સઘળી વાત બુદ્ધિપૂર્વક છે પૂર્વાપર વીરૂદ્ધ વાત તેમાં નથી. જેમ સૂર્ય સ્વયપ્રકાશીત હોઇને અન્ય પદાર્થોને પ્રકાશ આપે છે તેમ વેદ એ સ્વતપ્રમાણ છે. સૂર્યને શોધવા માટે પ્રકાશની ગરજ પડતી નથી. તે પ્રમાણે વેદને બીજા પ્રમાણોની આવશ્યકતા નથી. “ बाबावाक्य प्रमाण એ પ્રમાણે એ માની લેવા જેવું નથી. ” ન્યાયશાસ્ત્ર પરથી એ સઘળુ સિદ્ધ થાય છે. આપણા અનુભવમાં જે આવે તેનેજ ખરૂ માનવુ જોઇએ. નીચેથી વાત પ્રમાણે વિચારશુન્ય થઇને ‘ શાસ્ત્રમા જે છે તે સઘળુ’ ખરૂ છે ’ એમ મૂર્ખપણે માની લેવુ ન જોઇએ.

એક સમયે એમ બન્યુ' કે “ એક અજ્ઞાન મનુષ્યને એક ગૃહસ્થે જઇને કહ્યુ કે અલ્યા તૂ અહીં આનદમા બેઠો છે પણ તારી બઇરીના શું વર્તમાનછે તે તને કાઇ ખબર છે કે ? તે બિચારી ઉપર મહોટુ સકટ આવી પડેલુ છે તે બિચારીનો ધણી મરણ પામ્યો છે, અને તે બિચારી વિધવા થઇછે”

આ દુ:ખાત્મક સમાચાર સાભળી, તે અજ્ઞાન ભોળો માણુસ પોતાની છાતી ઠોકી, શોક કરવા લાગ્યો અને છેક ગદ્ગદ્ કંઠે રડવા લાગ્યો ! તે મૂર્ખને એટલી ખબર નહોતી કે જીવતા ધણીએ બઇરી રાંડે કેમ ? તાત્પર્ય માત્ર એટલુજ કે અમારા લોકો સારાસાર વિચાર ન કરતાં માત્ર કાલ્પનિક શાસ્ત્રોપર ભરોસો રાખી, નકામા ભૂલાવામા પડેછે. શાસ્ત્રમાં કહેલુ છે એજ એક મુખ્ય કારણુ નથી પણુ અતિ સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ થઇ શકે છે તેથીજ આપણુને કહેવાને કારણુ મળે છે કે, વેદ એ કેવળ ઇશ્વરપ્રણીત છે. ઇસ્વર સિવાય કોઇ બીજાથી તે રચાયલો નથી. તે પ્રમાણે તે કોઇ દેશભાષામા પણુ લખાયલો નથી. દેશભાષામા જો તે હોત તો તે મનુષ્યપ્રણીત છે એમ કહી શકાય. વેદની ભાષા તદ્દન જુદી અને સ્વતત્ર છે. વેદ સસ્કૃતમાં છે એમ જો કોઈ કહે તો તે તેની ભૂલ છે. વેદની ભાષા અને સંસ્કૃત ભાષા જુદી જુદી છે. "વેદ સસ્કૃતમા નથી" એમ સાભળતાજ કેટલાએક તો મારવા દોડશે ! તે કહેશે કે આ શુ ગપાષ્ટક ગોળા ફેંકી રહ્યા છે ! પણુ કોઇએ એમ નહી સમજવુ જોઇએ કે હુજ માત્ર એમ કહુ છુ, આગ્લ મહાપડીત મેકસમુલરે કહ્યુ છે કે, સંસ્કૃતમા પાણિનીનુ પુસ્તક સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. અને તેજ પાણીની કહે છે કે, વેદની ભાષા અને સસ્કૃત ભાષા ભિન્ન ભિન્ન છે. જેમ તમારી અમારી હાલની ભાષા મરાઠી, ગુજરાતી, હિદી વિગેરે છે તેજ પ્રમાણે પ્રાચીનકાળમા આર્યલોકાની ભાષા સસ્કૃત હતી પરતુ તે ભાષા નિર્માણુ ક્યાથી થઇ ? વેદ એજ એનુ મૂળ છે. વેદથી જેમ સસ્કૃત થઇ છે, તેમ સસ્કૃતથી પ્રાકૃત, મરાઠી, ગુજરાતી, હિદી, બગાલી,

કાનડી વિગેરે અનેક દેશભાષાઓ બની છે. સંસ્કૃતના આધારે કાઇ વેદ ભાષા બની નથી વેદભાષા સંસ્કૃત ભાષાથી ઘણા પૂર્વકાળની છે. વેદમાં મતમતાંતર બિલ્કુલ નથી આથીજ સિદ્ધ થાય છે કે તે એક-ને હાથે બનેલો છે અને આ એક, તે સર્વશક્તિમાન્ ઇશ્વરજ.

વેદમા પુનર્જન્મ માનેલો છે. પુનર્જન્મ નહી માનનારા પ્રત્યે એવો પ્રશ્ન છે કે, એકની આંખ ફુટેલી હોય છે, એક લુલો હોય છે, એક મુગો હોય છે, અને કોઇ બહેરો. આવા નાના પ્રકારના મનુષ્ય આપણી દૃષ્ટિએ પડે છે આમ થવાનુ કારણ શુ ? તેના જવાબમા પ્રતિપક્ષવાળા કહે છે કે, ઇશ્વરની મરજી ! ત્યારે શું ઇશ્વર એવો અન્યાયી અને પક્ષપાતી છે કે, વિના અપરાધે, કોઇને સુખ દુ:ખ ભોગવવુ પડે ? આથીજ પુનર્જન્મ છે એ સ્પષ્ટ છે.

સર્વવિદ્યાની માતા, જેમા સર્વવિદ્યા સમાવિષ્ટ થઇ છે, તેજ પરમેશ્વરકૃત પુસ્તક. એ સપ્રમાણ સિદ્ધ કરવાને અનેક ઋષિવચનો સન્નદ્ધ છે એમ કહેવાને અમે લેશમાત્ર ડરતા નથી. જેની પાસે ખરો રૂપીયો છે, તેને તે સંતાડવો પડતો નથી. વેદમાં નહી જણાયલી એવી કોઇપણ વિદ્યા અસ્તિત્વમા નથી. મહામુનિ શંકરાચાર્યનો એવોજ મત છે. વિના પરમાત્મા, એવુ પૂર્ણપણુ આવી શકે નહીં. વેદ એ દોષરહીત ગ્રંથ છે વેદે જ્ઞાનની પ્રેરણા કરી અને ક્રમે ક્રમે મનુષ્યને તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ પરમેશ્વરે સૃષ્ટિ નિર્માણ કરી તેની પૂર્વે સૃષ્ટિની સુવ્યવસ્થા સારૂ, તેણે વેદ નિર્માણ કર્યો. વેદથી જ્ઞાનપ્રાપ્ત કરીને સર્વે ઋષિઓએ તે બીજાઓને ઉત્તીર્ણ કીધુ. જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ પરમા-ત્માથી થઇ અને તે તેણે વેદદ્વારા નિર્માણ કરી. શનૈ: શનૈ: તે જ્ઞા-

નની ઉન્નત્તિ યા અવનતિ થતી ગઇ. બ્રાહ્મણ જેમ જેમ વેદનુ પઠન છોડતા ગયા, તેમ તેમ તે જ્ઞાન ધીમે ધીમે લોપ થતુ ગયુ. જે લોક પોતાને આર્ય માને છે, અને હિંદુ હોવાનુ અભિમાન ધરાવે છે, તેઓએ પોતાની પ્રજાને વેદનુ થોડુ પણ જ્ઞાન આપવુ જોઇએ. મ્હોટા મ્હોટા બી. એ., એમ. એ થયા, પણ ધર્મસબધી જ્ઞાનમા નપુસક ! એ કેટલુ શોકકારક છે ! તેઓને ધર્મનુ જ્ઞાન ભાન બિલ્કુલ હોતુ નથી. વેદની માહિતી જ્યારે જરાપણ ન હોય ત્યારે ધર્મ સબધી જ્ઞાન કેમ પ્રાપ્ત થાય ! વિનાધર્મ ઉન્નત્તિની આશા નિરાશા થઇ ગઇ છે. તમે આર્ય હોવાનુ અભિમાન ધરાવતા હો તો તમારા બાલ બચ્ચાંઓને વેદ અવશ્ય શીખવો આશા છે કે, તમારી પ્રજાને સદ્ધર્મી બનાવવા માટે પ્રયત્ન કરશો ! इत्याशास्महे

ભાષણ ૪ થું.

ઇશ્વરોપાસના.

તા૦ ૨૦ મી જુલાઇને દિવસે શેઠ લક્ષ્મીદાસ ખીમજી જે. પી ના અધ્યક્ષપણા નીચે શ્રીમાન બ્રહ્મચારીજી નિત્યાનંદજી મહારાજે ફ્રામજી કાવસજી ઇન્સ્ટિટયૂટમા ઇશ્વરોપાસના એ વિષય ઉપર પોતાનુ ચોથું વ્યાખ્યાન આપ્યુ હતુ તે નીચે પ્રમાણે.

શ્રીમાન્ બ્રહ્મચારીજીએ સ્વર સહીત આશિર્વચન વેદમંત્ર બોલ્યા પછી, ગીર્વાણગિરામા પ્રસ્તુત વિષયની અંશત પ્રસ્તાવના કરી હિંદી ભાષામા બોલ્યા કે

પ્રિય ગૃહસ્થો ! આ સૃષ્ટિના વિવિધ પ્રકારના મનુષ્યો દૃષ્ટિએ પડે છે. સ્વભાવ, આચાર, વિચાર, કર્તવ્ય, આકૃતિ વિગેરે પ્રત્યેક બાબતમા તેઓમા ભિન્નતા જોવામા આવે છે- પ્રત્યેક વિષયમા પ્રત્યેકોનુ જ્ઞાન અને સમજ નિરાળા નિરાળા હોય છે જેમ આ જગત્મા ઇશ્વરને માનનારા હોય છે, તેમ કટલાએક નાસ્તિક મતપથાનુયાયી પણ હોય છે. ઇશ્વરનુ અસ્તિત્વ અંતકરણપૂર્વક નહી માનનારા ફક્ત સસારમા નીતિવ્યવહાર પ્રમાણે ચાલવાને માટે કહે છે. વળી કેટલાક એવી સમજના હોય છે ક, 'ઇશ્વર છે,' એમ પણ માનતા નથી, અને 'તે નથી,' એમ પણ માનતા નથી ! વળી

કેટલાએક એવા મતાનુયાયી હોય છે કે, જોકે અંત:કરણથી તો નહી, પણ લજ્જાના ભયથી ઇશ્વરનુ અસ્તિત્વ કબુલ કરે છે. વળી કેટલાક "ઇશ્વર છે કે નહિ એ સંબધી વાદવિવાદ કરી મનને નિરર્થક ત્રાસ આપવાથી શો લાભ?" એમ કહેનારા પણ હોય છે જ્યારે આવા સર્વોપયોગી વિષયમા મનુષ્યોના આવા આવા ભિન્ન મતો છે, ત્યારે ઇશ્વરોપાસના એ વિષય ઉપર બોલતા પ્રથમ ઇશ્વર છે કે નહિ, તેનો નિર્ણય કરવો જોઇએ. ઇશ્વર જો ન હોય ત્યારે ઉપાસના કરવી કાની? અર્થાત્ આ જગત્મા ઇશ્વર છે યા નહી તે પ્રથમ તપાસવું જોઇએ.

મારા જેવા અલ્પબુદ્ધિવાળા મનુષ્યને આ વિષય ઉપર વિવેચન કરવુ અશકય થઇ પડશે કારણ આ વિષય એટલો ગહન છે કે જે યોગીજનોને પણ અગમ્ય છે તો પછી મારી શી કથા! તો પણ જેમ એક ભયકર તોફાનમા સપડાયલી આગબોટના બચાવને માટે તેનો કપ્તાન, "હવે શુ કરવુ? શો ઉપાય" ઇત્યાદિ વિચારમા ન પડતા, આવે સમયે પોતાનુ ધૈર્ય છોડતો નથી પણ શકત્યનુસાર બને એટલો પ્રયત્ન કરે છે, તદ્વત્ મારી બુદ્ધિરૂપી નૌકા, આ સસાર સાગરના ઝપાટામા ડોલા ખાવા લાગી છે, તેને ઇચ્છિત સ્થળે લઇ જવા માટે હુ શકત્યનુસાર પ્રયત્ન કરૂ છુ જેમા સફલ થવુ એ સર્વ શક્તિમાન્ ઇશ્વરના હાથમા છે

ન્યાયની અદાલતમા અમુક એક પ્રકાર છે એ સિદ્ધ કરવા માટે પુરાવાની જરૂર છે ના કહુનામા વિશેષ પુરાવાની જરૂર હોતી નથી. ચોરીનો આરોપ સાબીત કરવા માટે આપણી પાસે પુરાવો હોવો જો

ઇએ. 'હુ અમુક સમયે અમુક ઠેકાણે હતો' એવો પુરાવો જો તે લાવે તો વીરૂદ્ધ પક્ષવાળાએ તત્સબધી પુરાવો આપવો જોઇએ. તેજ પ્રમાણે ઇશ્વર નહી માનનારાઓને જો કે વિશેષ પ્રયાસ કરવાની જરૂર નથી તો પણ "તે નથી" એમ સિદ્ધ કરવાને તેઓ પાસે સારો પુરાવો હોવો જોઇએ. "यथा घटादि कार्य सकर्तृक तथाक्षित्यकुरादिकमपि तत् कर्तृत्वमस्मदादीना न सभवति तत् कर्तृत्वेनेश्वरसिद्धि."

અમારા નૈયાયિક લોકો ઇશ્વરના અસ્તિત્વપણા માટે અનેક પ્રમાણો માને છે કર્તાવગર કોઇપણ બાબત બનેલી આ જગત્મા દૃષ્ટિએ પડતી નથી. કુભાર સિવાય ઘડો કેમ બને ? વિના કર્તા કોઇપણ કાર્ય બને નહી, આપણને જે આવડો પ્રચડ અને તેજસ્વી સૂર્ય દેખાય છે, તેને બનાવનાર શુ કોઇ ન હોવો જોઇએ ? તે આપોઆપ થયો હશે ? નાસ્તિક લોક એમ માને છે ને ઇશ્વરનુ અસ્તિત્વ કબુલ કરતા નથી. "જ્યારે બનેલો નથી, અર્થાત સ્વયસિદ્ધ છે. ત્યારે તેનો બનાવનાર શુ કામ જોઇએ ? ' એવુ તેઓનુ કહેવુ છે આ તેઓની ઉક્તિ કેટલે અશે ખરી છે તે આપણે જોઇએ.

મનુસ્મૃતિના ૧૨ મા અધ્યાયમા નિવેદન કરેલુ છે કે "પોતાના તર્ક વિતર્કથીજ સત્ય નિર્ણય કરો ''बाबायाक्यं प्रमाण" એ સત્ય પ્રમાણ નથી. એ પ્રમાણે ચાલવુ છોડી દો" તેજ પ્રમાણે અમુક બાબત અમુક એક પુસ્તકમા કહી છે, તેથી તમે તે ખરી માનો, એમ હુ તમને આગ્રહ કરતો નથી વળી તેમ જો કોઈ કરે તો તે વાત મને પ્રિય પણ નથી પ્રત્યક્ષપ્રમાણથીજ મારે આપણી પાગ ખાત્રી થાય

ત્યારેજ તે ખરૂ માનવુ. ફક્ત વેદ ઉપરજ આપણે સઘળો વિશ્વાસ મૂકવો નહી. આ જગતની ઉત્પત્તિ વિશે આપણે પ્રથમ વિચાર કરીએ.

પદાર્થવિદ્યા સૃષ્ટિક્રમશાસ્ત્રવિદ્યા, ભૂગર્ભવિદ્યા (Geology) ઇત્યાદિ શાસ્ત્ર જોયા હોય તો માલમ પડશે કે તેમાં સર્વવાત સપ્રાણ મળી આવે છે. મતમતાતર તે પુસ્તકોમા જોવામા આવતા નથી. ન્યાયશાસ્ત્ર (Logic) સિદ્ધ કરી આપે છે કે, "कारणाद्विना कार्य नोत्पद्यते इति." ઘટ બનાવવાને માટે જેમ કુભારની આવશ્યક્તા છે, અને કુભાર વગર તે બને નહી, તે પ્રમાણેજ આ પૃથ્વિ બનાવવા માટે કુંભારની માફક કોઇપણ કર્ત્તા અવસ્ય હોવો જોઇએ. તે આપો-આપ પોતે બની શકે નહી

જે પૃથ્વિપર આપણે નિવાસ કરી રહ્યા છેએ તે પૃથ્વિ અસખ્ય પરમાણુઓના સયોગથી બનેલી છે. કોઇપણ પદાર્થનુ એકીકરણ, અનેક પરમાણુઓના સમ્મીલનથીજ થાય છે. જેમ પોલાદ અનેક પરમાણુઓથી બનેલુ છે, તેમ હીરો પણ પરમાણુઓથીજ બનેલો છે. આ જગત્માં એવી એક પણ ચીજ નથી કે જે પરમાણુઓ સિવાય બની હોય અર્થાત્ પ્રત્યેક વસ્તુ પ્રથમથી પરમાણુરૂપ હોય છે પણ જ્યારે તેઓનો એક ઠેકાણે સયોગ થાય છે, ત્યારે તે પૂર્ણસ્વરૂપ ધારણ કરે છે જુદા જુદા રહેલા પરમાણુઓનુ એકત્ર થવુ, અને એકત્ર થએલા પરમાણુઓનુ અલગ થવુ, આ બે સ્વતત્ર ક્રિયા છે. જો તેઓનો વિયોગ ન હોય, તો સયોગ થતો નથી, અને જો સયોગ ન હોય તો વિયોગ પણ બનવો અશક્ય અર્થાત એ સ્પષ્ટ છે કે, કોઇએક સમયમા પૃથ્વીના પરમાણુઓ અલગ અલગ હતા અને

તે જો એમ ન હોત તો તે એકત્ર થાત નહી. અને જો તે તેવી સ્થિતિમા હોત, તો જે પૃથ્વીપર હાલ આપણે વાસ કરી રહ્યા છૈએ, તે અસ્તિત્વમા પણ આવી ન હોત. જે પ્રમાણે ઘઉના લોટમા પાણી રેડી તેને મસળીયે તો તેનો કણકનો લોદો થાય છે, અર્થાત્ અલગ અલગ રહેલાં પરમાણુઓનો સચોગ થાય છે, તદ્વત્ આ પૃથ્વીનો પ્રકાર હોવો જોઇએ. પ્રારભમા અસખ્ય પરમાણુઓ હતા, તે કોઇપણ સાધનથી એકત્ર થયેલા છે અને તે કૃતિ જે આપણે હાલ પ્રત્યક્ષ જોઇએ છૈએ, તેનો કર્ત્તા કોઇ પણ અવશ્ય હોવોજ જોઇએ એ નિર્વિવાદ છે. ફીઝીકલ સાયન્સ અને વેદ એ બેનુ આ બાબતમાં ઘણું સામ્ય જોવામાં આવે છે. પરમાણુઓ અનાદિ છે એમ તેમા કહેલુ છે. તે ઉત્પત્તિનાશ રહીત છે સૂર્યપણ પરમાણુઓનોજ બનેલો છે. અવિદ્વાન્ લોકોને આ ઉપરનુ કહેવુ વ્યાજબી લાગશે નહી. તથાપિ શાસ્ત્ર શિખેલા લોકોને તો કબુલ કરવુ પડશે કે, અલગ અલગ રહેલા પરમાણુઓ મળી શકે છે, અને સચોગ થએલા પરમાણુઓ અલગ અલગ થાય છે

નાસ્તિક લોક પણ પૃથ્વીનુ અસ્તિત્વ કબુલ કરે છે. પૃથ્વીનું અસ્તિત્વ નથી એમ માનનાર કોઇપણ મળી આવશે નહી. જે પ્રમાણે જલતત્વના ત્રણ રૂપાતર (બર્ફ, પાણી, અને બાષ્પ) થાય છે, તેમ સૂર્ય, ચદ્ર, પૃથ્વી, તેજ ઇત્યાદિ સર્વના થોડા ઘણા પ્રમાણમા રૂપાતર થાય છે. સાખ્યશાસ્ત્રકારે કહ્યુ છે કે આ પૃથ્વી પ્રારભમા પ્રકૃતિ સ્વરૂપમા હતી તદનતર વાયવીદશામા અર્થાત્ હવાના સ્વરૂપમા આવી. ત્યારબાદ તે ગોળાકાર સ્વરૂપની થઇ. પદાર્થવિજ્ઞાન શાસ્ત્રમા પણ ઉપર

કહ્યા પ્રમાણે વર્ણવેલુ છે. આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થઇ શકે છે કે આ પૃથ્વી એક વાર બનેલી છે વિદ્વાન્ નાસ્તિકલોક પણ આ વાત કબુલ કરે છે. હાલ નાસ્તિકલોકોનો પાક સારો થઈ આવ્યો છે. એક બે અગ્રેજી વિદ્વાનોના ગ્રથો વાંચીને એ શાણા ગૃહસ્થો પોતાના પૂર્વજોએ એ બાબત ઉપર બનાવેલા ગ્રથો તરફ બિલ્કુલ લક્ષ નહી આપતા એમ કહે છે કે, આ સૃષ્ટિ કુદ્રતથીજ (નેચરથી) બનેલી છે. તે આપોઆપ નિર્માણ થઈ છે. તેને બનાવનાર કોઈ નથી, અને તેને કોઇએ બનાવી પણ નથી વિના કર્તા આ જગતમા કોઇપણ વસ્તુ મળી આવશે નહી 'બાપ નથી હુ થયુ' એ કહેવુ જેવુ મૂર્ખાઇ ભરેલું છે તેવાજ પ્રકારનું આ કહેવુ છે પૃથ્વીને બનાવનાર કોઇપણ હોવોજ જોઇએ એ નિર્વિવાદ છે લોહચુબકમા જે પ્રમાણે આકર્ષણ શક્તિ છે, તે પ્રમાણે આ પૃથ્વીના પરમાણુઓમા પણ આકર્ષણશક્તિ છે એ વાત હુ કબુલ કરૂ છુ આ ઠેકાણે મને કહ્યા વગર ચાલતું નથી કે, ગુરૂત્વાકર્ષણનો શોધ ન્યુટને કીધો એવુ હાલના લોકોનુ કહેવુ છે પરંતુ તેને થયાને ફકત ૪૦૦ થી ઓછા વર્ષ હોવા જોઇએ. અમારા લોકોને આ વિદ્યા ઘણા પ્રાચીન કાળથી જણાયલી છે. વેદની વાત બાજુ મકી હાલના ગ્રથો જોઇએ તો આપણી ખાત્રી થાય એમ છે. ભાસ્કરાચાર્યે સિદ્ધાતશિરોમણી નામનો ગ્રથ બનાવ્યો તેને નજદીક ૧૧૦૦ વર્ષ થવા આવ્યા છે. એની પૂર્વે આ વિદ્યા અમારા લોકોને અવગત હોવી જોઇએ, એમ કોઇપણ વિદ્વાન્ પુરૂષ કબુલ કરશે હવે કહો કે ગુરૂત્વાકર્ષણનો શોધ ન્યુટને કેવી રીતે કીધો? આપણું સોનુ તે પીત્તળ!

અને પારકુ પીત્તળ તેને સોનુ માની બેસનારા આપણે કેવા ચતુર ''

પૃથ્વીના પરમાણુઓમા આકર્ષણશક્તિ છે. પદાર્થમા વજન હોવાના કારણને લીધેજ તે વસ્તુ પૃથ્વીપર પડતી નથી, પણ ફકત પૃથ્વીના આકર્ષણને લીધે તે નીચે પડે છે. આ બાબતનો અનુભવ આપણને ઉત્તર ધ્રુવ પાસેના દેશોમા મળી આવે છે. હવાથી, અન્નથી, અને બીજા ઇતર કારણોથી રૂષ્ટપુષ્ટ અને શુષ્ક થનાર માણસનો દાખલો નહી લેતા, એક લોખડનોજ દાખલો લઇએ. તેના વજનમાં કોઇ જાતનો ફેરફાર થનાર નથી. જે લોખડના ટુકડાનુ વજન અહી એક શેર થાય છે, તેનુ ઉત્તર ધ્રુવ નજીક દોઢ શેર થવા જાય છે આનુ કારણ શુ ? આકર્ષણ સિવાય બીજુ કાઇ નથી. અહી પદાર્થને મધ્યાકર્ષણ હોવાથી તેના વજનમા વધારો થતો નથી પણ ધ્રુવ પાસ વિશેષ આકર્ષણ હોવાના કારણને લીધે વજનમા વધારો થાય છે. આપરથી પૃથ્વીના પરમાણુઓમા આકર્ષણશકિત છે, એ સ્પષ્ટ છે

પદાર્થવિદ્યા જાણનાર નાસ્તિકલોક કહે છે કે " પરમાણુઓમા આકર્ષણ શકિત હોવાને લીધે તે એકત્ર થયા છે. એમ કહેવામા શું બાધ આવે છે ? એકત્ર કરવાને બીજાની શુ જરૂર છે " આ તેઓનું કહેવું એકમાર્ગી ખરૂ લાગે છે પરતુ તત્સંબધી સૂક્ષ્મ વિચાર કરવો જાઇએ પરમાણુ, પાસે પાસે હોય તોજ તે આકર્ષણ કરી શકે. જો તે દૂર હોય તો આકર્ષણ કરી શકે નહી, યા એકત્ર થઇ શકે નહી તે દૂર દૂર રહેલા નથી, પરન્તુ નજદીક નજદીક છે, એમ આપણે ઘડીભર માની લઇએ જે કારણને લીધે તે

પરમાણુઓ એકત્ર થયા તે કારણુ પ્રમાણે કોઇ પણ સમયે એકવાર તે અલગ અલગ હોવાજ જોઇએ. કારણુ દૂર દૂર હોવા સિવાય એકત્ર થઇ શકે નહી, એ આપણે પ્રથમ નક્કી કરી ગયા છીએ ત્યારે શુ તેઓને જુદા જુદા પાડનાર કોઇ નહી હોય ? જેમ તેઓમા આ-કર્ષણશક્તિ છે, તેમજ તેઓમા અલગ થવાની શકિત છે કે શુ ? તે શકિત તેઓમા નથી એ અનુભવસિદ્ધ વાત છે. આ ઉપરથી કોઇને પણ કબુલ કરવું પડશે કે, તેઓને અલગ અલગ કરવાને કોઇની પણ આવશ્યકતા છે. પૃથ્વીના પરમાણુઓમા આકર્ષણશક્તિ હોવાને લીધે તેઓ આપોઆપ કદિપણ અલગ અલગ થઇ શકે નહી. નાસ્તિકલોક આ ઠેકાણે એવી શકા કરે છે કે " પરમાણુ અલગ અલગ કરવાને કોઇની આવશ્યકતા નથી હવા તેઓને અલગ કરે છે. " આ તેઓનુ કહેવુ કેટલે અંશે ખરૂ છે તે જોતા પહેલા હવા એ શુ ચીજ છે તેનો પ્રથમ વિચાર કરીએ.

હાલની સાયન્સવિદ્યાપરથી આપણા જાણવામા આવે છે કે, હવા એ કાઇ સ્વતત્ર વસ્તુ નથી. તેમ તે આપોઆપ ઉત્પન્ન થઇ શકતી નથી. ઉષ્ણુતા સિવાય તે ઉત્પન્ન થઇ શકે નહી. હવાનો ઘેરાવો અસીમ છે. ૧૨ યોજન પર્યંત વાયુ સઘળે ભરેલો છે, એવું આપણી જાણમા આવેલું છે. જેમ જેમ ઉપર જઇએ તેમ તેમ વાયુ ધીમે ધીમે છેક હલકો થતો માલમ પડે છે. નીચેની જડ (ભારી) હવા સાથે જ્યારે સૂર્યબિબનો સબધ થાય છે ત્યારે તે તમ (હલકી) થઇને ધીમે ધીમે ઉપર ચઢે છે આ ચલનવલનના

યોગથી વાયુ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પરથી આપણને સ્પષ્ટ દેખાય છે કે હવા એ આપોઆપ ઉત્પન્ન થતી નથી, પણ ઉષ્ણુતા એજ તેનો જનક છે. જ્યારે ઉષ્ણુતા એ હવા ઉત્પન્ન થવાનુ કારણુ છે, ત્યારે તે શુ છે, અને તેનુ કારણુ શું છે, એનો નિર્ણુય પ્રથમ કરવો જોઇએ.

ઉષ્ણુતા અર્થાત્ અગ્નિ ઉત્પન્ન થવાને, ઘર્ષણુની આવશ્યકતા છે. કોઇ પણુ પદાર્થના ઘર્ષણુ સિવાય અગ્નિ કદાપિ ઉત્પન્ન થતી નથી. એમ અગ્રેજી શાસ્ત્રકારોનુ કહેવુ છે, અને અમારામાના દરેકનો પણુ તેવોજ અનુભવ છે. પૃથ્વીના પરમાણુઓ એકત્ર થતા પહેલા તે અલગ અલગ હોવા જોઇએ, અને તેને અલગ અલગ કરવાને હવાની આવશ્યકતા છે, એવુ નાસ્તિકલોકોનુ કહેવુ છે પરતુ હવા ઉત્પન્ન થતાં પહેલા ઉષ્ણુતાની જરૂર છે, અને ઘર્ષણુ સિવાય તેની ઉત્પત્તિ નથી. વળી ઘર્ષણુ કઇ આપોઆપ થઇ શકતુ નથી. તે થવા ને માટે કોઇની પણુ આવશ્યકતા હોવીજ જોઇએ. ઘર્ષણુ સાધન ન હોય, તો અગ્નિ અર્થાત્ ઉષ્ણુતા ઉત્પન્ન થઇ શકે નહી. ઉષ્ણુતા સિવાય વાયુ, અર્થાત્ હવાનુ જનન થઇ શકે નહી, અને હવા ન હોય, ત્યારે પૃથ્વીની ઉત્પત્તિ પણુ અશક્યજ. આ પરથી સ્પષ્ટ છે કે ઘર્ષણુ સાધન અવશ્ય હોવુજ જોઇએ. ગતિ સિવાય ઉષ્ણુતા બિલ્કુલ ઉત્પન્ન થઇ શકતી નથી. આ ગતિની ઉત્પત્તિ ક્યાથી, તે ઇંગ્રેજી શાસ્ત્રકારો કહી શકતા નથી, અહિં તેઓની હિંમત છુટી જાય છે, અને આ ગતિના સબધમા તેઓની મતિ ચાલી શકતી નથી. તેઓને આજપર્યંત ૬૬ તત્વોનો શોધ લાગ્યો છે. તેઓનુ શાસ્ત્ર હજુ

સુધી બાલ્યાવસ્થામાંજ છે ઇથર સબધી તેઓને અદ્યાપિ પર્યંત કાંઇપણ માહિતી નહોતી. પૃથ્વીની આસપાસ ૪૮ મૈલ સુધી વાયુ વિટળાયલો છે અને સૂર્યના કિરણના આધારથી તે નીચે આવે છે એવુ તેઓનુ આજ દિવસ સુધી માનવું હતું. આ ૪૮ મૈલની પેલી બાજુએ શું છે તેની તેઓને કલ્પના સુદ્ધા નહોતી શોધ કરતાં કરતાં હવાથી વ્યતિરિક્ત ઇથર જેવુ કાંઈ છે, એવુ તેઓના જાણવામા આવ્યું છે. પરંતુ ઇથિર સબંધી માહીતી આપણા લોકોને ઘણા પ્રાચીન કાળથી હતી. ' ઇથર ' એટલે ' આકાશ ' અને ' વ્યાક્યુમ ' અર્થાત્ 'શૂન્ય' સંસ્કૃતનુ જ્ઞાન આપણા હાલના લોકોને બરોબર નહી હોવાને લીધે આપણે ખરો અર્થ બરોબર સમજતા નથી. પણ આપણા પૂર્વજોને ઘણા પ્રાચીન કાળથી એ વિષયનુ પૂર્ણ જ્ઞાન હતુ. હાલના યુરોપીયન પડિતો આ વિષયો કાંઇક સમજવા લાગ્યા છે ખરા.

અમારા શાસ્ત્રોમા આ ગતિ સબધી વિષય ઉપર લખેલુ છે. ઉપનિષદ્‌મા નચીકેતાએ યમાચાર્યને (પોતાના ગુરૂને) આ ગતિ કેમ ઉત્પન્ન થઇ, તે વિષે પ્રશ્ન કરતા ગુરૂજીએ ઉત્તર દીધો કે, જે શક્તિથી આ ગતિનો પ્રાદુર્ભાવ થયો છે તેને પ્રકાશીત કરવાને સૂર્ય, ચદ્ર, યા અગ્નિ કોઇપણ સમર્થ નથી, તે આપણે જાતેજ જાણવુ જોઇએ. આપણા શરીરની અદર એવી એક શક્તિ છે કે જેના યોગે કરીને પ્રાણીનો સઘળો વ્યવહાર ચાલે છે. તેના અસ્તિત્વપણાને લીધેજ એકંદર ઇંદ્રીયો યોગ્ય સ્થિતિમા રહે છે. તે પ્રમાણે આસમાર રૂપી દેહમા પરમાત્મા એ એક શક્તિ વિચરી રહેલી છે તેથીજ આ દશ્ય વિશ્વમા અખિલ વ્યાપાર સરળપણે ચાલ્યા કરે છે. ઉપર વર્ણવેલી શક્તિ શરીરમા

नहोय तो जेम अंदरनो एकंदर व्यवहार बंध पडे छे, तेम परमात्मारूपी शक्तिनो जो अभाव होय तो आ विश्वनो सघळो व्यवहार उथलपाथल थइ जाय अने कोइपण योग्य रीतीए चाली शके नही.

आ जे विशिष्टशक्ति छे, ते चर्मचक्षुथी दृष्टिगोचर थती नथी. तेने जोवाने माटे बीजा अर्थात् दिव्य चक्षुओनीज आवश्यकता छे. विश्व ए एक महोटु घडियाळ छे ते पोताना कार्यमा कदी चुक करतुं नथी. तथापि तेने चावी देनारनी जरूर तो छेज. जेम मनुष्यकृत घडियाळने चावी दीधा वगर ते चालतु नथी, अने जो चावी नही दीधी होय तो ते बगडे छे, बंध पडे छे, या अनियमितपणे चाले छे, तद्वत् आ विश्वरूपी घडियाळनो पण प्रकार छे एंजीन चलाववाने ड्राइवर होवोज जोइए. तेनावगर रेलगाडी चाली शके नही. तेज प्रमाणे आ पृथ्वि, सूर्य, चंद्र, ग्रह, उपग्रहादि सर्वने चलाववाने कोइपण जरूर होवोज जोइए. मनु महाराजे कह्यु छे के 'प्रशासितारं सर्वेषामणीयांसमणोरपि' परमात्मा अत्यंत सूक्ष्म छे. उपनिषद्मा पण एमज कहेलु छे 'अणोरणीयान्महतोमहीयान्' परमात्माथीसूक्ष्म आ जगत्मा काइपण नथी आ परथी कोइए एम न समजवु जोइए के, ते राइ अथवा तो सोइना अग्रभाग जेटलो छे. सूक्ष्मथी सूक्ष्म अने महोटाथी महोटो ते छे. पृथ्वीथी सूक्ष्म जल छे. जलथी सूक्ष्म हवा, अने हवाथी सूक्ष्म आकर्षणशक्ति छे. ते आकर्षण शक्ति निराकार, सूक्ष्म, अने व्यापक छे. तेज प्रमाणे इश्वर पण निराकार, व्यापक, अने सूक्ष्म छे. वेदमा पण एमज कहेलु छे. 'वेनस्तत्पश्यन् निहितं गुहासद्यत्र विश्वं भवत्येकनीडम् तस्मिन्निदं सं च वि

नोति सर्व ॥ स ओतः प्रोतश्च विभु प्रजासु " પરમેશ્વર શક્તિને તું ઓળખ ! તે પરમેશ્વર સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મ, અને સર્વવ્યાપક છે. જે પ્રમાણે ઇશ્વર અને વ્યાકયુમ સર્વ ઠેકાણે છે, તે પ્રમાણેજ તેનુ અસ્તિત્વ સર્વત્ર છે. ભગવદ્ગીતામા કહ્યુ છે કે બ્રહ્માનદસુખ અતીદ્રિય છે એ બ્રહ્માનદની પ્રાપ્તિ માત્ર જ્ઞાનથીજ થાય છે. આત્યંતિક અતીંદ્રિય બ્રહ્માનદસુખ બુદ્ધિથીજ જાણમા આવે છે. જે પ્રમાણે તડિત્ સર્વત્ર છે, તે પ્રમાણે ઇશ્વર સર્વત્ર પ્રકાશરૂપ ભરેલો છે. મનુ મહારાજે તે પરમાત્માને ' स्वप्नधीगम्य ' વર્ણવેલો છે, સમાધીથીજ તે જાણવામા આવે છે. ગહન વિષયો એકચિત્તતા વગર કળી શકાતા નથી ત્યારે સર્વથી સૂક્ષ્મ એવો જે પરમાત્મા, તે ચિત્તની અત્યત શાંતતા વગર કેમ જાણી શકાય ! સમાધિજ્ઞાન વિના પરમાત્માનુ જ્ઞાન થઈ શકતું નથી.

જૂદા જૂદા ચાર પ્રકારના લોક સર્વશક્તિમાન્ ઇશ્વરને પ્રકાર ચતુષ્ટયથી જાણી શકે છે. યોગી લોક પ્રત્યક્ષ અનુભવથી પરમેશ્વર જેવો છે, તેઓજ સારી રીતે જોઇ શકે છે તાર્કિક લોક અનુમાનથી ઇશ્વર છે એમ માને છે. તેઓ કહે છે ' यत्र यत्र धूमस्तत्र तत्र वन्हिः " આ ન્યાયથી આ જગત બનાવનાર કોઇપણ હોવોજ જોઇએ. વિદ્વાન લોકો શાબ્દિક પ્રમાણથી ઇશ્વરનુ અસ્તિત્વ કબુલ કરતા આવ્યા છે, અને હાલ પણ કલલ કરે છે. જે પ્રમાણે વ્યાકયુમ અને ઇથર સર્વત્ર છે, તે પ્રમાણે ઇશ્વર સર્વત્ર વ્યાપ્ય છે, આકાશની વ્યાપ્તિ સર્વથી વિશેષ છે, તેજ પ્રમાણે પરબ્રહ્મ સર્વવ્યાપક છે એમ ઔપમાનિક લોક માને છે.

હિમાલય પર્વતપર જ્યારે અમે વસતા હતા ત્યારે મારા ખા-

વામાં એક કદ આવ્યો હતો. તેની મિષ્ટતા એટલી અપૂર્વ હતી કે તમને કહ્યા છતા પણ તેની કલ્પના તમે કરી શકશો નહી. મિષ્ટતા વિશે તમને મારા કહેવા ઉપરથી શાબ્દિક જ્ઞાન થયુ પરતુ કાઇ અનુભવ થયો નહી. તદ્વત્ માત્ર શાબ્દિક જ્ઞાનથી ઇશ્વરનુ પૂર્ણસ્વરૂપ કળી શકાય નહી. ઉપનિષદ્મા પણ સૂચવેલુ છે કે "नैषातर्केण मतिरपनैया" કેવળ તર્કથી ઇશ્વરનુ ખઃ સ્વરૂપ સમજાતુ નથી. એ તત્સબધી જ્યાસુધી અહર્નિશ ધ્યાન ધરીએ નહીં ત્યા સુધી એ વિષયની પાકી શોધ સમજ મળવી દુર્લભ છે. સાંપ્રત વ્યવહારિક તારના (ટેલિગ્રામ) દાખલાપરથી તમારા સમજવામા આવશે કે, માત્ર તર્કથી એ વિદ્યા જાણી શકાતી નથી. એ વિદ્યા જાણવાને માટે એ વિષયનુ સર્વપ્રકારનુ જ્ઞાન પ્રથમ શીખવુ જોઇએ. ત્યારેજ ખરી સ્થિતિ આપણા સમજવામા આવે ઇશ્વર વિષય પણ, માત્ર તર્કથી, જણાતો નથી. અમારા ઋષિવર્યોએ, રાત્રી અને દિવસ ક્યા જગલમા, તો ક્યા ગિરીની ગુહામા, શીત, તાપ, વૃષ્ટિ આદિ દુખો વેઠીને, કદમૂલ ભક્ષણ કરીને, જે જે શોધો અદ્યાપિ સુધી અન્ય લોકોએ નહી કરેલી તે કરી, જે પ્રત્યક્ષ અનુભવ મેળવ્યો છે, તે તરફ આપણા હાલના જુવાન ભાઇઓને, હુ વિનતિ સાથે કહુ છુ કે તમારૂ લક્ષ યોડુ ઘણું દોરો' તેઓએ બતાવેલા માર્ગો તમે પકડો. એજ માર્ગથી તમારો અને સર્વ કોઇનો તે પરમાત્મા સાથે મેળાપ થશે.

બુદ્ધિમાન્ લોકોએ કહ્યુ છે કે જગતના સર્વે સુખો બ્રહ્માનંદના સુખ આગળ તુચ્છ છે. મનુષ્ય માત્ર આ સસારના તુચ્છ સુખોમા

આનંદ માને છે, અને તેના દાસ થઇને રહે છે, તેઓને જો આ બ્રહ્માનંદમા સુખનો અનુભવ થાય તો તે કદિપણ આ સુખ ભૂલે નહી. અમે ચૈતન્યસાગરમા અહર્નિશ નિમગ્ન છિએ. છતાપિ અમને તેની જોડે સબંધ નથી. અમે કોરાને કોરાજ ! પરમાત્મા કોઇ પણ ઠેકાણે સતાઇને બેઠો નથી. તે સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે. સૂર્યનો પ્રકાશ, જેની આંખો સારી હોય છે તેને દેખાય છે અને તે જેમ અંધ મનુષ્યને દેખાતો નથી, તદ્વત્ સર્વ વ્યાપ્ય પરબ્રહ્મ, અમારા જેવા જ્ઞાનાંધથી ઓળખાતો નથી. પરબ્રહ્મ જાણવાવાળાને જે બ્રહ્માનંદ સુખની પ્રાપ્તિનો લાભ થાય છે તેની કલ્પના પણ અમે કરવાને શક્તિમાન્ થતા નથી. પરબ્રહ્મ જાણવા માટે વેદમા ઉત્તમ માર્ગ દર્શાવેલો છે. તેમાં પરમેશ્વરના ઉપાસના આ એક ભાગ છે. ચિત્ત સ્થિર કરવા માટે ઉપાસના કરવી પડે છે. જ્ઞાન એ એક તેમાં બીજો માર્ગ છે. અજ્ઞાન દૂર કરવા માટે જ્ઞાનની આવશ્યકતા વેદમા વર્ણવેલી છે. આ માર્ગની પૂર્વે કર્મકાડ કરીને એક માર્ગ વેદમા દર્શાવેલો છે સ્મશાનવૈરાગ્યના અનુભવ જો કે પ્રત્યેક મનુષ્યને થાય છે, તો પણ દીલગીરીની વાત છે કે, મનુષ્ય દુષ્ટકૃત્યપરાઙ્મુખ થતો નથી. જેનુ મન આવા પ્રકારનુ છે, તેનુ તે પાપથી પરાવૃત્ત કરવા માટે, અને ધર્માચરણ પ્રમાણે વર્તી શુદ્ધ કરવા માટે, વેદમા કર્મકાડ કહેલો છે પાપથી પરાવૃત્ત થઇ શુદ્ધ થયેલુ મન સ્થિર કરવા માટે અગાડી ઉપાસનાનો માર્ગ બતાવેલો છે. મન એ અતિ ચચલ છે ક્ષણમા તે અહીંથી કલકત્તે પહોચે છે, અને ક્ષણમા તે આખી પૃથ્વીપર ભ્રમણ કરી આવે છે, આપણે મ્હોટા બાદશાહ થઇએ તો સારૂ એવી ઇચ્છાઓ કરીએ છિએ તાત્પર્ય માત્ર એટલુજ કે તૃષ્ણા પ્રતિદિન તરૂણ થતી

જાય છે. તે કદિ પણ શાંત થતી નથી. મનની ચંચલતા દૂર કરવા માટેજ ઉપાસનાનો ભાગ વેદમા વર્ણવેલો છે. કર્મમાર્ગથી શુદ્ધ થએલુ મન ઉપાસનાથી સ્થિર થયા પછી તેને વેદમાં જ્ઞાનમાર્ગ બતાવેલો જોવામાં આવે છે. આ રસ્તે જે મનુષ્ય જાય તેને જરૂર પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થયા વગર રહે નહીં અને જો એ પ્રાપ્તિ થઇ, તો તેને બ્રહ્માનદસુખ પ્રાપ્ત થાય છે.

આજનો આપણો વિષય 'ઉપાસના' એ છે. ઉપાસના એનો અર્થ 'સમીપ સ્થિત થવુ' એવો થાય છે. આ ચંચલ મન જ્યારે એક પલભર પણ એક જગ્યાએ સ્થિત થઇ શકતું નથી, ત્યારે તે મનને પરમેશ્વરનુ રૂપ કેવી રીતે સમજાય ? પતજલી ઋષિએ કહ્યુ છે કે "योगश्चित्तवृत्ति निरोधः" યોગ એટલે ચિત્તવૃત્તિ સ્થિર કરવી. હાલમા જે બધા યોગી જેવા દ્રષ્ટિએ પડે છે તે યોગી નથી, પણ તે ઢગ યોગી જાણવા.

આપણા ઋષિલોકો ઘણા પરમાર્થી હતા. તેઓએ આપણે માટે અનેક શ્રમો વેઠી પરમેશ્વરને ઓળખવાનો રસ્તો બતાવી ગયા છે. આ શ્રમ લેવામા તેઓની બિલ્કુલ સ્વાર્થબુદ્ધિ જોવામા આવતી નથી પણ માત્ર પરોપકારાર્થ નિરક્ષેપ બુદ્ધિએ તેઓએ આટલું અસહ્ય કષ્ટ વેઠી, આપણને સુમાર્ગ દર્શાવેલો છે. માટે આપણે તેનો કેટલો ઉપકાર માનવા જોઇએ ? અને તે માર્ગને અવલંબીને જો આપણે ન ચાલીએ તો આપણે કટલા કૃતઘ્ની ?

મહામુનિ પતજલી ઋષિએ યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. "यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधयोऽष्टावङ्गानि.

યમ પાચ પ્રકારના કહેવાય છે તે નીચે પ્રમાણે. હિસા ન કરવી. ચોરી ન કરવી. સત્ય બોલવુ. બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળવું. અપરિગ્રહ એટલે

બીજાનું અન્યાયથી લઇ ન લેવુ. ઇત્યાદિ. નિયમ પણં તેટલાજ પ્રકારના જણાવેલા છે. શૌચ, સંતોષ, સ્વાધ્યાય, તપ, અને ઇશ્વરપ્રણિધાન ઇત્યાદિ. ઇસ્વરપ્રણિધાનનો અર્થ નીચે પ્રમાણે થાય છે. આ સર્વ વૈભવ તેનોજ છે આપણુ કાઇ નથી. સર્વનો સ્વામી પરમેશ્વરજ છે. પ્રકૃતિ પણુ તેનીજ છે. આ શરીર પણુ આપણુ નથી. તે માત્ર થોડા દિવસ સારૂ આપણુંને આપેલુ છે. આખો જે આપણને આપેલી છે તે સારા ઉપયોગને માટેજ. બીજાંની બેહેન બેટીને પોતાની હોય તેમ ગણવી. તે પ્રત્યે પાપ બુદ્ધિથી જોવુ નહીં. એજ પ્રમાણે જે દ્રવ્ય આપણને મળેલુ છે, તે વ્યભિચારાદિક દુષ્ટ વ્યસનવાસના પૂર્ણ કરવા માટે નહી, પણ તેનો યોગ્ય વિનિમય કરવા માટેજ તે આપેલુ છે, એમ સર્વ કોઇ મનુષ્યે સમજવુ. આપણે ધનના સ્વામી નથી. આપણે તો માત્ર રક્ષક છીએ. સઘળો વૈભવ ઉપર પ્રમાણે સમજવો. તેનુ નામ ઇશ્વિરપ્રણિધાન છે.

ત્રીજો પ્રકાર આસન, અને ચોથો પ્રાણાયામ છે. પ્રાણાયામ અર્થાત્ સ્વાસોચ્છ્વાસ ગતિનો વિચ્છેદ. પ્રાણાયામ વિષે ઘણા લોકોને યોગ્ય માહિતી હોતી નથી. ઘણાજણુ હાથપર હાથ દાદી નાક પકડી બેસે છે. આ કાઇ પ્રાણાયામ નહી કહેવાય, હિંદના ધર્મમા ગતાનુગતિકતા પ્રમાણે વર્તનારા ઘણા હોય છે. મૂળ તો બાજૂજ રહી જાય છે અને તેની જગ્યાએ નવુ ખોટુ, લોક આચરવા લાગી જાય છે એક સમયે એવો બનાવ બન્યો કે, એક વૈષ્ણવનો ગગાદાસ નામે એક શિષ્ય હતો. તેને ગુરૂએ એવો ઉપદેશ દીધો હતે કે 'એકવાર જે વસ્તુ આપણે હાથમા ધરવી તે પ્રાણાતે મૂકવી નહી.' કર્મધર્મસંયોગે એક દિવસ વર્ષાઋતુમા પગ ખસવાથી તે કાદવમાં પડી ગયો. જોગજોગે એક ગધેડુ જે ત્યાંડ ઉભુ હતુ તેનુ પુચ્છ

આ ભાઇસાહેબના હાથમાં આવી ગયુ. ગુરૂવચન બરોબર મનપર ઠસેલુ હોવાથી આ ભાઇ પુંછડુ મૂકે નહી ! ગધેડાએ ધણીએ લાતો મારી, પણ ગુરૂ વચન ભગ કેમ થાય ? ! આ પ્રમાણે આપણાં આર્યદેશના લોકોની સ્થિતિ થઇ પડી છે. સારાસાર વિચાર તો કદિ કરવોજ નહીં.

સંધ્યા ત્રણ પ્રકારની છે. વૈદિક, સાપ્રદાયિક અને તાંત્રિક. એમાં કોઇ ઠેકાણે નાક કાન પકડવાનું જોવામાં આવ્યુ નથી. પ્રાણાયામ કરીને યોગી થવાને બદલે લોક રોગી થવાનો લાભ ઓઢી લે છે. યોગ્ય પ્રકારે પ્રાણાયામ કરવાથી શારીરિક અને માનસિક એવા બે પ્રકારનો લાભ થાય છે.

પાચમો પ્રકાર પ્રત્યાહાર એ છે. એનો અર્થ એવો થાય છે કે મનનો વિષયથી સંબંધ તોડવો. છટ્ટો પ્રકાર ધારણા. એટલે મનની એકાગ્રતા. સાતમુ ધ્યાન. જે વસ્તુમાં મન લગાડેલુ હોય તેમાથી સે બીજી બાજૂએ ન જવા દેવુ. મન જ્યારે સ્થિર થાય છે, ત્યારે પરમેશ્વરના રૂપમા તદાકાર થઇ શકે છે. મહામુનિ કપીલ ઋષિએ સાખ્યશાસ્ત્રમા ધ્યાન વિષે એવુ વર્ણન કરેલુ છે કે ' ध्यान निर्विषय मन ' કોઇ પણ વિષયમા મન ન જવા દેવુ તેનું નામ ધ્યાન. આઠમો પ્રકાર સમાધિ એ છે. " तदेवार्थमात्रनिर्भास स्वरूपशून्य मिव समाधि " સમાધિના સાધનથી આપણને બ્રહ્મસ્વરૂપનો અનન્ય લાભ થાય છે. આ ઉપરથી સમાધિની યોગ્યતા કેટલી છે તે સહજ જણાઇ આવશે. "तपस्विभ्योऽधिको योगी ज्ञानिभ्योऽपि मतोऽधिक. कामभ्यश्चाधिको योगी तस्माद्योगी भवार्जुन ॥ १ ॥ યોગી લોકોનું મહાત્મ્ય આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ મહારાજે વર્ણવેલુ છે

આ મોહમાયામાં મનુષ્ય સ્વકર્તવ્યથી પરાઙ્મુખ થાય છે. તે મન માને તેમ સ્વચ્છંદ આચરણુ આચરી પાપ સંચય કરે છે. અનેક કુકર્મ કરી બીજાઓને દુઃખરૂપ થઇ પડે છે. તે એમજ સમજે છે કે અમે અજરામર છૈએ ! સ્વચ્છંદપણે વિચરનાર પુરૂષો એટલો પણુ વિચાર કરતા નથી કે અમારે માથે કાલચક્ર ભમે છે અને તે અમને અચાનક ઉપાડી લેશે. તેઓને જો એ વાતની ભીતિ હોય તો તે આટલા પ્રમાદી થાય નહી. 'મારે મરવું છે' એ સર્વ કોઇ જાણે છે. પણુ જ્યારે પૂર્ણપણે અંતઃકરણુપૂર્વક એ વાત મનમા ઠસે ત્યારે તેને હાથે સહસા અન્યથા વર્તન થાય નહીં. મૃત્યુએ કોઇને મૂક્યો નથી. કા રાય કા રંક, સર્વ કોઇ એના પંજામાં વેહેલો મોડો આવી પડે છે. ભર્તૃહરી મહારાજે કહ્યુ છે કે अवश्य यातारश्चिरतर इ.

તાત્પર્ય એટલુંજ કે આ ભ્રમપટ દૂર થઇ સન્માર્ગવર્તી થવાને માટે મનુષ્યમાત્રને યોગજ્ઞાનની આવશ્યકતા છે. યોગજ્ઞાનથી તેના આચરણુ શુદ્ધ થાય છે, અને તે ઇહપરલોકમાં સુખ પામે છે. માટેજ આ યોગજ્ઞાનનું આટલું માહાત્મ્ય કહેવામાં આવ્યું છે.

અંતમાં સર્વ ભાઇઓ પ્રત્યે મારી એટલીજ વિનંતિ છે કે આ મનુષ્યજન્મ સાર્થક કરવા માટે વેદાજ્ઞાનુસાર વર્તી સર્વ કુકર્મનો ત્યાગ કરવો. શુભકર્મમા નિષ્ઠા રાખી શુદ્ધભાવથી ઇશ્વરની ભક્તિ અને ઉપાસના કરી, ઇહપરલોક સાફલ્ય કરી લેવું, એથીજ આપણું, આપણા દેશનું અને આપણી સંતતિનું કલ્યાણુ થશે. इत्याशास्महे.

સમાપ્ત.

આર્યપ્રકાશ.

સંસાર તથા ધર્મસુધારાનું બાર વરસનું જુ
અને જાણીતું એકનું એક ગુજરાતી

સાપ્તાહિક પત્ર.

ગુર્જર સાહિત્ય વિજ્ઞાન આદિ, તેમજ જાણીતી
પયોગી સંસ્થાઓ અને દેશપરદેશ આદિના અ
સમાચારો વિગેરે આપી, તે સંબંધી ઘટતી સમાટે
કરવામાં આવે છે, ભારતવર્ષની પ્રાચીન સભ્યતા તથા
આધુનિક પાશ્ચાત્ય પ્રગતિનું એકીકરણ કરી વાંચકોને
પ્રચલિત પ્રગતિનું યથાશક્તિ દિગ્દર્શન કરાવવામા આર્યપ્રકાશ
અન્ય પત્રોની અપેક્ષાએ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.
હિન્દુસ્થાન માટે વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૩)
આફ્રિકાદિ દેશાવર માટે રૂ. ૪)

અગાઉથી ૦)-૫ ની ટીકીટ બીડી નમુનો મંગાવો.
નવું વર્ષ એપ્રીલથી શરૂ થાય છે. હરકોઇ માસથી ગ્રાહક થવાય છે.

ઇલાકામાં ગામેગામ વચાતુ હોવાથી જાહેર ખબર ફેલાવવાનુ એક ઉત્તમ સાધન છે, બહોળો ફેલાવો છતા ભાવ બહુજ મધ્યમસરના વધુ વિગત માટે લખો:—

કાકડવાડી આર્યસમાજ.	**પરધુભાઇ વહાલાભાઈ શર્મા.**
ગીરગામ--મુંબાઇ.	અધિપતિ તથા મેનેજર આર્યપ્રકાશ.